

659

Lh-45

391.99

Ա. ԶԱՆԵԱՆ

51
4-42

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

1-1

Բ Ա Պ Ո Ւ
Տ Գ Ա Ր Ա Ն Ն. Ե Ր Ե Ի Ա Ն Յ Ե Ա Ն Ի
1907

36 FEB 2013

19574-58

ԻՄ ԺՈՂՈՎՐԴԻՆ

Ախր մեր սիրտը ծով ա, մերձցաւը անվերջ,
մեր լեզուն փակ, մեր ձայնը խեղդւած. աչքը-
ներս որ չուում ենք՝ բողաղներս բաց անում,
խսկոյն և եթ թոկ են գցում խեղդում՝ ետով էլ
ասում թէ լալ ա, ա՛յ իմ պապանձւած, մարտի-
րս ժողովուրդ:

Հազար հազար տարի, չոք է չոք քո Աստ-
ծուն զո՛ւլ կը գնամ, կը պաշտեմ.

Հազար հազար տարի, նրա ոտ ու ձեռքը ջուր
արած՝ հացի տեղ կուտեմ, կը խմեմ.

Հազար հազար տարի, մազէ քուրքը հազիս
նրա շէմքը կը լիզեմ, կը մաշեմ.

Թո՛ւք թէ քեզ եղ չար բախտից ազատի,

Ա՛յ իմ անմեղ մեղաւոր, իմ սրտիս սիւն,
իմ եարադան ախպէր:

Ախր էն ո՞ր կեղծ իմաստունը կեանքում
քո գերը բնորոշեց,

էն ո՞ր բէխէր ձեռքը քու սև ճակատագի-
րը գրեց,

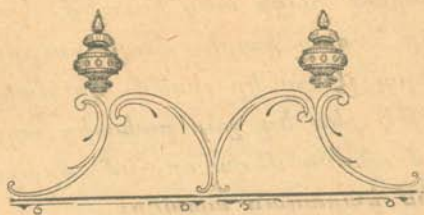
Բաս էն ո՞վ ասաց թէ ջրի տեղ արիւն խմիր
Ա՛յ իմ սևաւոր մարդ.

Եանի որ աշխարք ա, փոփոխութիւն չպիտի՞
կրի, ախպէր,

Ի՛նչ որ գրւեց, գրւե՞ց:

Տուր, տուր ձեռքդ ջէյրան, ել կանգնի,
Եւ միասին ջնջենք էդ գրւածքը
Թէ չէ, հա թէ չէ...

Յորձանքը կելնի, ծովը կը կատարի,
Ու միջի կղզին կ՛ուլ կտայ, կը խեղաի,
Հասկանում ես, կ՛ուլ կըսայ...

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԳԻՒՂԸ

Իմ ընկեր,

Վաղուց է որ դադարել եմ խօսելուց, գրիչքս իւր սուր ծայրով թաթախւած մնաց թանաքի մէջ, իսկ սարգերը ոստայն գործեցին նրա շուրջը. գրում ես, որ իրականութեան հետ կապ չունեցող իմ միտքը բարձունքներն է չափում, որ երևակայութեան վրայ յենւած իմ յոյզերը գնացել են մենութիւնը երազելու, առանց ի նկատի ունենալու որ ներքեւ կեանք կայ. Թախցոտ պատկերների հետ եմ բոց ճակատը ասում ես հիւանդ է գառանցանքներով ուր միայն արցունքներն են չոր, իսկ ծիծաղը դին շունի:

Համաձայն եմ, որ վշտի օրերին իմ հողին աւելի քան հպարտ էր, սիրտս ամուր, իսկ երևակայութիւնս անկապ ու ինքնիշխան. ախմարութիւն կ'լինէր մտածել որ դիտմամբ էր այդ բոլորը, ես յաճախ մեծ հարցեր լուծելիս ինքս ինձ հանձնում եմ պատահականութեան, -- և դա ունի իւր յատուկ իմաստը: Յիշում ես, երբ գեռ մանուկ էինք գառները արածացնելիս՝ դու միշտ

հեզնում էիր ինձ. սեփական արժանապատու-
թիւն չ'կար այդտեղ, իմ հօտը շորս քոտոտ այ-
ծերից բաղկացած մի խումբ էր որոնցից երկու-
սը կազում էին, իսկ քոնը մի մեծ ոչխարի հօտ.
Եթէ սրամիտ լինէիր անցեալը վերյուշելու,
ուր մանկութիւնը այնքան հարուստ է իւր վա-
յելքներով, դու անշուշտ կ'մտաբերէիր թէ ի՞նչ-
պէս գիւղ վերադառնալիս, ես կարմրում էի ա-
մօթից, մահակս թազցնում փառակիս տակ—
կո՛ւշ գալիս, ու կալերի մէջ նստած՝ այծերը
իրանց կամքին թողնում, իսկ դու ընդհակառա-
կը: Ընկերներ էինք անապատի մէջ, Արաքսի
շամբուաներում լողում էինք ձկնիկների հետ,
իսկ փշատի ծառերը համերգ էին երգում մեզ,
եղէգը իւր ձկունութեամբ օրօրւում էր մեր
գլխին, և հպարտ ժայռը իւր վիթխարի շւաքն էր
պցում մեզ վրայ. այնտեղ ազատ էինք բնու-
թեան գեղեցկութիւնը վայելելիս, իսկ այստե՞ղ...
երբ երեկոները գիւղի մօտ բարձրանում էինք
փոքրիկ բլրի գլուխը, դու ուռչում էիր անհու-
նապէս, գյուխդ բարձր բռնում, ու հովիվ դառ-
նալու ցանկութեամբ՝ բղաւում իբր թէ ինձ վը-
րայ—յիշո՞ւմ ես:

Երկու հակադիր ուղղութիւններ էին դրանք,
դու փոքր էիր քո մեծութեամբ, իսկ ես մեծ
իմ փոքրութեամբ և այդ դեռ փակագծի մէջ,
շարունակեմ:

Գրում ես ու պնդում, հենւելով մի ինչ որ հին ասածւացքի վրայ, որ իբր թէ Պօէտները պառնասի վրայ են ապրում, որ ամբոխը նրանց համար գոյութիւն չունի, իսկ կեանքը նրանք գոհում են սեփական տրամադրութեան. առանց յաւակնոտ լինելու, պատասխանում եմ սակայն որ դու սխալում ես քո ոգևորութեան մէջ, առանձնակի դէպքերը պարզում սեփական տրամաբանութեամբ, ու դրանով ինքդ քեզ պարզում անձնական սխալանքի մէջ, հեռուն դնայ, միտքդ ազատ թող անորոշ տարածֆի մէջ, բայց որ գլխաւորն է, միշտ զգաստ եղիր սխալ ենթադրութիւններից, ուր մի ուրիշ հոգու քո միտքը քննադատելու անգօր է, և ուր բարեխիղճ լինելու այնքան էլ վստահելի երաշխիք չունի... Չնեղանաս, դուցէ իմ նախադասութիւնները սուր լինին, ու տօնը անտանելի, միտքս հպարտ, ու խօսքս անկաշառ, տարիների անջատումն է որ առաջ է քշել այդ հակասութիւնը, աշխատիր մօտենալ, և դու այդ տառերի միջից կ'տեսնես իմ բոց հայեացիք, ձոխ երեւակայութիւնը, եւ խելնք ու հօգօր սերը դէպի իմ ժողովուրդը...

Մեղադրում ես, ու վերագրում իմ ծնունդը ամպերին, իրաւունք ունիս, սակայն մի մոռացիր որ լռութեան մէջ իմ հոգին միշտ պրտտել է այն առանցքի շուրջը, ուր ժողովուրդն է ապրել, պղտոր ալիքի նման ես միշտ աղմկել եմ

այն ավերը, ուր ամբոխն է եղել, և ապա պիտի սիրեմ բոլոր նրանց, որոնք ատուել են ու մեռել, յաղթուել՝ միմիայն հալածուելու համար: Այսօրուանից կատարում եմ քո ցանկութիւնները, սկսում եմ գիւղից, բայց նախ քան այդ, անհրաժեշտ էր մի ակնարկ քո բոլոր ենթադրութիւնների վրայ. լսիր, դու միշտ յաղիկ ես եղել կեանքի մէջ, հազիւ պատահած այն ամենին, ինչ որ ես իմ ժողովրդի հետ, և դարձեալ դու քո յաւակնոտ պարծենկոտութեամբ, որ իբր թէ, ես նոյն ժողովրդից չեմ թէև այն եմ երգում, այդ աւելի քան վիրաւորական նախադասութիւնը արդիւնք է քո տնասութեան, որ չբզիտես ըմբռնել անհատի հոգեբանութիւնը, մեղմ եղիր, ինքնահաւանութիւնը որքան և խաբուսիկ, սակայն մի բան է միայն ուզում ասել, որ դու անպատրաստ ես, կամ ղեկավարող ուրիշների կարծիքով:

Այն վսեմ ժամին, երբ ուրիշները տքնում էին մի բան գրելու, ես կեանքն էի երգում և այդ ո՛չ թէ խօսքով, այլ գործով. քո նկատողութիւնները արդարացի չեն և այն գէպքում, որ ասում ես թէ իբր ես իմ պատկերների մէջ չեմ երգել հայկական գիւղը,—այդ ժողովուրդը իբր քար տառապանքների հետ ջնջւած է քո յուշատեարից, որի ցաւոտ ծալքերի ներբողն էիր ու պաշտողը, կորացած մէջքերի յոյսն ու թիկուն-

քր. դու չես մոռանում և գեղջկուհուն, այն մը-
թին սարերի հպարտ գաւակին, կոյոր ու թխլիկ,
նախշուն ու սիրուն. յիշում եմ, երբ կալքէկի
լեռնաշղթայով իջնում էինք դէպի ցած, կաթ-
նաղբիւրի մօտ պատահած այն աղջկան դու մա-
րալի նմանեցրիք, չ'գիտեմ, այդ բոպէին քո մէջ
խօսողը սիրային տէնչն էր, թէ՛ վառ երևակա-
յութիւնը, բայց զգացի որ այդտեղ մի բան ըն-
կաւ քեզնից, ծառերը խիտ էին ու հսկայ, իսկ
հայեացքդ անգոր նրան պտուտելու խօ չեմ կեղ-
ծում: Գու տեսար և այն, թէ ինչպէս ձորակում
մեր չիմանից բարցր, ծուխ էր բարձրանում
դէպի վեր, հետաքրքրութիւնից դրդւած մենք
մօտեցանք թռչուններ որսալով, ու մեր առաջ
բացւեց կացնի թխկոցի հետ և ածխացած
մաւրդը, յիշում ես այդ աշխատանքը: Ջլուտ
ձեռքերով կազմ ու պինդ, ցակատը հարած մէջ-
քին նա շվշվացնելով կտրտում էր անտառը, թըշ-
նամի՞ էր կարծում ես: է՛յ հէ՛յ իմ ընկեր, վէր-
քերս հին էին ու խոր, ցաւոտ՝ ու գալարւող
ճիչերու նման անտառներն էին լիզում, դու ե-
կար ու աղմկեցիր իմ ներսը, ուր անցեալը իւր
գեղեցիկ դասաւորութիւնը ունէր, և ուր ժա-
մանակը իւր յարգեայ մոռացումն էր թողել:

Տարօրինակ կարծիքների հետ դու գրում
ես, որ չեմ գնում և տիրող հոսանքի հետ, — ան-
հատական ինքնուրոյնութիւնը պինդ բռնած, դու

կառչել ես սեփական ենթադրականին ինչ որ կ'թելադրի սիրտըդ, և ապա ամպերը քերող անյոյս վերելքը... հասկանում եմ, որ հեզնանքի հետ դու մի բան ունիս ինձ ասելու, բայց այդ վիրաւորանքը իւր մէջ պարտկելու համար, քո համակը աւելի քան փոքր է ու տգեղ, փորձիր մի ուրիշ նետ իմ դարշապարը քերելու, այդ մէկը իւր տեսակի մէջ անհաջող՝ չ'հասաւ իւր նպատակին. մի բան միայն, որ եթէ փոքր հոգիները կ'շարունակեն դեռ երկար թաւալել հոտած աղբանոցի շուրջը, ապա ես առաջինը կը ուղղեմ իմ թռիչքը, սևուկ գլուխս թափ առած կ'ձգեմ դէպի բարձր, ու կ'թաղեմ անծանօթ սարածֆի մեջ...

Քո համակում մի առանձին պաթոսով դու յիշում ես և այն, որ իբր թէ ներկայ յեղափոխութիւնը գոյութիւն չունի ինձ համար, — ժողովրդի լարւած ուշադրութիւնը այնտեղ է — ակնարկում ես դումային, իսկ ես և ոչ մի խօսք նրա մասին. եթէ գրելը միայն խօսալու համար է, կ'գրէի, վառ գոյներով կ'սլատմէի ամենայն ինչ մի քանի սաւած լինելու համար, բայց չէ՞ որ այդ բոլորը կապ ունի ներքին զգացողութեան հետ, հաւատում ես, որ այն բոլոր մարդիք որոնք խօսում են մի բան ասած լինելու, չեն գաւաճանում ներքին քերադրութեան. այս հարցիս դու չես պատասխանի զիտեմ, կասես ես հոգեբան

չեմ, բայց խոստովանիր, որ իմ շնչածը մեծ
ժողովրդի վիշտն է եղել, իսկ իմ սիրտը նրա
գիշերվայ ապաստարանը, պատմիր նրան, որ իմ
ձայնը անկեղծ է եղել և հզօր դէպի նա, իմ լե-
զուն խայթող, իսկ իմ ցանկացածը անկախ ու
գերիշխող մարդը, ճիւղերակաւն օրեկների դեմ
ժառանգած նսկայ ժայռն եւ երգում, որ քա՛ր է
խոր անընկճելի ուրեամբ, նասկանում ես:

Գիշեր է, նամակդ սեղանիս վրայ ընկած
լիւր երկրորդ գլխով իմ ուշադրութիւնն է գրա-
ւում, և այստեղ դարձեալ նոյն տոնը, հաւակնոտ
ու յիմար: գրում ես, որ գարնան եղանակներին
գիւղական կեանքը աւելի քան սիրուն է, պատ-
կերները գիւթիչ, աշխատանքը հետաքրքիր, ան-
երեակայելի վիշտը ծառայած ամբողջութեամբ
հերկում է իմ սիրտը, երբ յիշում եմ ինձ ծանօթ
դէմքերը, որոնք խոժոռ փայլ ունին, ու գիւթիչ
յափշտակութիւն. այստեղ դարձեալ քո փորձը
անաջող է, որովհետեւ կարծես ինձ գրաւելու
համար, քիչ յետոյ աւելացնում ես, թէ գարու-
նը ջրերը այնտեղ պղտոր են հոսում, գլգլալով,
երկինքը անամպ ու պայծառ, իսկ օդը առողջա-
բար: Վերջինը կապ ունի իմ հիւանդութեան
հետ, շնորհակալ եմ քո բարեսրտութեան համար,
խորհուրդները գեղեցիկ են բայց ներքին թելա-
զրութեամբ, ինչ հարկ իմ ներկայութիւնը քո
յիշած բարձունքներում երբ Իլխախաթաղից մին-

չև Արաքս ինձ տանջող պաղութիւնն է թագաւորում, ժողովուրդը աւելի քան ազէտ, հոգսը բեռ մի անտանելի կացութեան. ապա քո յիշած միջազետի սալ քարի վրայ եղել ես ուշ գիշերներին լսելու դայլերի անասելի ոռնոցը, այն փխրուն փառակներով բարձրացել ու խմել ես հանդ—աղբիւրի ջուրը... ոգևորութիւն կարծում ես միայն քեզնում կար, տհասութիւնը քեզ առիթ էր տալիս կարծելու, որ ես մոռացած կը լինեմ և այդ վայրերի անունը, հապա ծնրը, այն վիթխարի քարաժայռը, որի տարածութիւնը օդն է ազմկում դատարկութեամբ, լսել ես այն համերգը. ճյ հօյ իմ ընկեր, իմ էուրիւնը պաշտամունք է մի ժողովրդի, որի խաչն եմ ես, իմ սիրտը գերբնական մե Եսուածոյիւն, որտեղ խեղձութիւնն է քառեղ, իսկ իմ միտքը ծնունդ է այն եսկայ երկունքի, որ դարեւի մայր է կոչում, ժողովրդի անկասից ծիրող քրտնի աւանդմուկ գեռն եմ ես, որ քոյն եմ պարտւնակում, կարսող ես մօտենալ ինձ...

Եւ դարձեալ գրում ես ու պնդում, որ իմ երգերը ոլորուն են ու հպարտ, բարձր ու անհասկանալի, տխմար ես եթէ աւելին չասեմ, և եթէ դու չես հասկանում ինձ, մեղաւոր եմ քո թամատութեամբ: Պարծենկոտ էիր ու գոռոզ դեռ առաջ, արհամարող ամեն մի գրութիւն, իսկ երբ կուսակցութիւնները երևան եկան մեր մէջ, դու

գլխուն դարձար առանց իսկ մի բան սովորելու, յիշում ես քո ուրիշներից փոխ առած ֆրագնե-
րը, իսկ այդ բոլորից յետոյ առանց իսկ մի մազ
փոխւելու, դու այսօր և *ֆլննադաս* ես, ուրախ եմ
բարեկամ, կարծիքները շատ բան են պարզում
ինձ, բայց սևին է այն թէզը որի ջերմ պաշտ-
պան ես հանդիսանում դու, երկրագործ գիւղա-
ցուն աչքաթող չեմ արել և չեմ անի, գուցէ դու
այդ զգալով կեղծում ես, համեստութեան սահ-
մանից դուրս բերելով ինձ, կրկնութիւն անե-
լով իմ երկը, բայց թերթիւր մի ուրիշ տեղ, և
դու կ'տեսնես թէ ինչ եմ նւիրել ես նրան:

Մինչ այստեղ ես պատասխանեցի քո այն
հարցերին միայն, որոնք անձնական հետաքրք-
րութիւնից զատ, հասարակական ոչինչ չէին
պարունակում իրանց մէջ. դու հորթի ոգևորու-
թեամբ վերյուշել ես միայն մանկական տպաւո-
րութիւններդ, առանց ծանօթանալու իրերի դը-
րութեան հետ, եթէ այդ հասակում ամեն մի
այդ տեսակ թռիչք գործնական համարւէր, յի-
մայ վաղուց տիեզերքը իւր պատմական սինթե-
զը թեակոխած պիտի լինէր. բայց դու քո նա-
մակների մէջ մի բան ես միայն ուզում ասել,
որ ժողովուրդը աղքատ է մինչև իսկ հացի կա-
րօտ, և այդ բոլորի պատճառը փոխանակ բացա-
ղրելու, սար ու ձոր ես ընկել աշակերտական
շարագրութեամբ: Լսիր, նախ մենք հող չունենք,

սակաւահողութիւնը առաջացնում է այն տնտեսական կրիզիսը որ սովածուրբիւն է կոչոււմ, իսկ երկրորդ՝ որ մեր եղած հողերի մի մասը անոյժ է ու անբերրի, պատմական մի շարք հանգամանքների շնորհիւ ժողովուրդը քաշուեց դէպի լեռները, ու մթին ժայռերի մէջ ծուարեց բնակեր թռչնի նման: Կեանքի այդ ժամանակաշրջանը պահանջկոտ չէր, արեան հեղեղը կլանում էր սօցիալական միտքը, իսկ ժողովուրդը բաւականանում էր կերակրուել մորեխներով. թանգութեան տարին երևի յիշում ես, թէ ինչպէս ամբողջ շաբաթներ բաւականանում էին բոյսերով, իրերի դրութիւնը փոխուելուց յետոյ գեանի վերայ ազատ տեղ այլևս չկար, մի կողմ տիրոզն էր բռնել, իսկ միւս կողմ վանքը—երկուսն էլ երիտասարդներ:

Դու երևի յիշում ես մեր գիւղը, նրա օդն ու ջուրը, նրա հողն ու բերքը, գեռ սկզբից նա այնքան կիրճոտ է, որ մի բոյս տնկելու համար հարկաւոր է հարիւր հատ քարեր դուրս բերել այնտեղից. չ'կարծես որ մեր գիւղացին ծոյլ է, անշուշտ, քո սուսի վրայ կրել ես աշխատանքի այն խաչը, և այն պատահուները որոնք դրախտի են նմանւում կ'հաստագեն իմ խօսքը, բայց հէնց գաղտնիքը այն է որ բոլոր աշխատաւորները սոված են—ինչո՞ւ!

Դրա պատասխանը գիտեմ ստացել ես կեանքի լսարանում, որի համար և երկար չեմ

ծանրաբեռնի քեզ, քաղաքական մօմենտ է, և Ռուսաստանը իւր մեծ յեղափոխութեան մէջ քեզ շատ բան սովորեցրած պիտի լինի, աշխատիր հեռու չ'մնալ, որովհետև այդ գոռ պայքարում վճռում է իմ և քո ժողովրդի բախտը, չափազանց սէրը ազնիւ ձգտումներիդ հետ, պիտի դուրեն քեզ ազատ պատերազմի դաշտը, չըկարծես թէ մենակ ոչինչ չի կարելի անել, եթէ այն ամենը, ինչ որ առաջացել է քո մէջ ընդունում ես իբրև պարսաւորութիւն, եթէ այդ երազները աշակերտական ցնորքներ չեն, և եթէ դու ընդունում ես խեղճերի ազատագրումը իբրև մի սրբազնութիւն, որին կարելի է զօհել, ապա ուրեմն մի խնայի անձդ. մեծութիւնը ինքնասպանութեան մէջ է ուրիշների համար, երբ անձնականը զօհում է հասարակականին, որովհետև այդտեղ արդէն դու ժողովրդին դնում ես անհատական գիտակցութեան մէջ սեփական իրաւունքի վերաբերեալ: Սառը դատողութեամբ առաջնորդիր նրանց դէպի գերեզման, ուր մրտաձեւած ու համոզւած կռիւր յաղթութիւն է գուշակուլ, և ապա Սամսոնի նման շուռ բեր ստեղծագործութիւնները, երբ ժամանակի վատնումը ամեն մի առարկայի վրայ աշխատանք է կոչւում, և երբ քո սեփական ձեռքով սև հողը քերելու այլևս ազատ տեղ չըկայ... կ'զարմանաս երևի, որ այս խօսքերով առիթ տւի քեզ շեղել բուն նիւթից պատահական սպասելիք չէր այդ

որովհետև իմ այս կոչը կապ ունի ապրող հոգի-
ների հետ, որոնք փորձանքների առաջ երբէք
չեն ծնրադնում: Դու սիրում ես ըմբոստութիւ-
նը, սիրում ես և հպարտութիւնը արհամարան-
քը ասում ես փոքրիկ հոգիների համար մի ան-
տանելի խտրազան է, որով չի կարելի չը խփել,
և ես ձեռք եմ առնում այն զէնքը յաճախ և
յաւիտեան, քեզ պատասխանելու յամար գու-
ցէ թէ գիմէի դարձեալ նոյն մէթոդին եթէ
իմ լռութիւնը չ'շահագործէին շատերը քո ըն-
կերներից: Պառնասն ես յիշեցնում միշտ միւս
ձեռքումս դնում Ստրուսի քնարը, և յետոյ
զգուշացնում որ հերհեւ մարդ կայ, քո հարցին
աւելի քան մէկը սրամիտներից, դու ինքդ պա-
տասխանում ես, բարձրութիւնը անմատչելի է
ներքեւին այդ զգում ես, և դարձեալ զրում մի
բան ասած լինելու համար, բայց մի մոռացիր
որ ժողովուրդը ամենաբարձր երգերի ոգին է,
որ նրա ամբողջացած յոյզը իւր ծոցից առա-
ջացնում է ամենասական րոխջի դէպի բարձունի-
ները, եւ որ ես նրա վշտի արսադրած ոյժն
եմ, միշտ հնչում' ու մտածկոս:

Եւ այդպէս,

Այդ վեհ ցնորքիս հետ, երբ ժամանակ առ
ժամ բարձունքն եմ թևակոխում, անսպասելի չէ
բնաւ, ժողորդական միտքը, ժողովրդի սիրան է
ինձ քշում դէպի վեր, որին ընդգիմանալու իմ կամ-

19574-58

քը անգոր է, և որի ճրագի շուրջը թեերս եմ խանձում տարիներ, դու այդ զգացել ես և կեղծել դիտամար գուցէ ինձ խօսեցնել տալու համար, բայց աւելի քան հե ի հե, զարկում է բարախող կուրծքդ, երբ նայում եմ սրտիդ կշտամբանքին, դու հիւանդ ես քո վերջին տողերի մէջ: Խալթելը սկզբունք ես ընդունել այդ գիտեմ, վիրաւորները միշտ այդպէս են լինում, բայց ներքի բթէ նկատեմ, որ քո հակառակորդների մէջ սխալել ես ինձ ընտրելով: Յաջողութիւն չես գտնի այս կուում, ընկնողը դու ես, որովհետև քեզնից աւելի վիրաւորը ես եմ յարձակողական դերի մէջ, ապա իմ լեզուն բարեկամ, նման է այն օձին, որ անշուր տեղերում լղարիկ ցորենի նման, թանձր թոյն միայն պատրաստել գիտէ խայթելու համար, հասկանում ես, ընկնելուց չեմ վախում, որովհետև իմ ապրելը մահ է, անհա իմ սկզբունքը... և այդ բոլորը ում համար գուցէ կհարցնես, ում օգտին գտնել թէկուզ աննշան կեանքը, անհատական գիտակցութեան որ ինձ համար բեռ է, թէ՞ ցաւի մեծութեան, որի ծրնունդն եմ ամբողջապէս—թէ մէկը և թէ միւսը, որովհետև այդ երկուսի մէջ ապրողը կեանքն է իւր ժողովրդով, որի լեզուն խակ է իւր անհասկանելիութեամբ, և որտեղ ապրելու համար հարկաւոր է երկուսի մէջ ու քարե գանգ ունենալ...

Իսկ այդ բոլորից յետոյ, եթէ խօսքն էլ չը
լինէր իմ ընկեր, մեծ ու պողպատէ՛ խօսքը,
որ գոռ պայքարի ժամանակ դուրս է նետել ինձ
տանջող միտքը և յանձնել սարին, հովին, քեզ.
հէյ վախ բարեկամ, մարդկային հոգին իւր սըր-
տով որքան մեծ է գիտես, և ինչքան խոր նրան
չ'հասկանալու համար... չես ըմբռնի որքան մը-
տածես, իմ սիրտը մի փլած տիեզերք է, որին
մօտենալու համար հարկաւոր է մոռիս չ'զգալ:
Փոթորիկները ոչինչ են, եթէ համեմատես իմ
սրտի յորձանքների հետ, մութ ու մռայլ այդ
տարածութիւնը սև է ամբողջապէս ուր գիշերը
ասող չունի, իսկ ցերեկը արեգակ, լուսնի պա-
ղութիւնը չ'կարծես թէ կարող է որևէ ազդե-
ցութիւն ունենալ, այնտեղ միայն կրակ կայ, որի
բոսորային ցոլքը եթերն է լիզում միշտ: Կ'հեզ-
նես երևի բայց ի՞նչ հարկ դումայի պրեմիերով
զբաղւելու, երբ առանց այդ էլ կեանքը իւր հե-
տաքրքրող կողմերը ունի. հայեացքդ պարզիր,
և մի առանձին լրջութեամբ դիտիր շրջակայքը,
որին նկարագրելու համար քո նամակը այնքան
թեթեամատութիւն է պարզում, և որին չես պաշ-
տի, եթէ որ խինդ ու յոյզ, կեանք ու սիրտ չու-
նենաւ: Մտքեր կայ, ինչպէս և սրտեր, որոնք
ամբողջ անասնամանութիւնը պարունակում են
իրանց մէջ, առանց մի բառ ասելու ես զգում
եմ շատ բան, և իմ հոգին պատասխանում է այդ
բոլորին դարձեալ լուռ, մտախոհ, ազազակող ճի-

չերը ոչինչ են, եթէ հասկանաս՝ որ լուծեան մէջ գործողը վիշտն է սարսափի հետ, միշտ տխուռ, միշտ մելամաղձիկ: Պատմիր ինձ մի բան, ես այնպէս չեմ հասկանայ, ինչպէս որ քո դէմքից քո սիրտը կարգալով: Եւ մարդը շարունակում է բացատրել իւր կոչումը օրէնքների ու ստեղծագործութիւնների միջոցով, ոչ մի միտք իմ ընկեր, մենք կեանքին հարկաւոր ենք այնքան, որքան մի մանկան համար տիկնիկը, և այդ մեռնող ժամանակաշրջանի մէջ ի՞նչպէս փնտռել նպատակ, և ինչո՞ւ դադան լինել իւր նմանների, երբ դու էլ, ես էլ այն ծուղակի որսն ենք... տառապանքը պաշտում եմ որովհետեւ ճա կապում է ապրող հոգիներին աշխատանքի հետ, որոնք մէկ-մէկ լալիս են ու ապրում, ծնւում՝ դարձեալ մեռնելու համար: Անյոյս տրամութիւնը մի ամբողջ երանութիւն է, որի համար անորոշը իւր մութ բացատրութիւնը ունի, և դորա համար իմ ընկեր, իմ երգերը շարագրել են այդ ուղղութեամբ, որ մարդկանց տրամադրեն բնութ անգիտութեամբ դէպի յորանջող մահը, ի՞նչ կասես այն սզաւորին, որի աչքի առաջ միշտ պատկերացած է իւր սիրելոյ դիակը, մի՞թէ մենք ամենքս մի-միջայդ տեսակ յուղարկաւորներ չենք...

Եւ այդպէս:

Գոռ ու վիթխարի պայքարի ժամանակ երբ ոյժերի արտակարգ լարումից չեն դիմա-

նուս իսկ երակներն խուրճը, փախչելը առնուազն
ամօթ է, ապրել մի ժողովրդի կեանքով, այդ նշա-
նակում է ապրել իւր սեփական կեանքով. մոլոր-
ւած գաղանի նման ես թէև այդ բոլորը հասկանա-
լուց հետոյ անձաւներն եմ ընտրել, բայց դար-
ցեալ շնչել եմ մեծ ու սարսափելի վիշտը, որ
մի մութ ոճիրի նման ասես թէ գրկել է տիե-
զերական ամբողջութիւնը, որսվհետև այդ բոլոր-
ըր առանց պատւարների տարածութիւն է: Ան-
սահման երկակայութեան հետ, կայ և անսահման
մի վիշտ, մի թախիժ, կամ մի ցեց գործնական ան-
տեսանելի մէջ, որ մի զժբախտ գուգաղիպու-
թեամբ հետևում է լուսութեան մէջ մարդկային
ճակատագրին, տնօրինելու նրա բախտը ըստ իւր
ցանկութեան ու կամքի, և որին մեզնից ծա-
ծուկ, մեզ ոչնչացնող ու գաղանի ոյժ ենք ա-
ստում: Այդտեղ դարձեալ մարդկային միտքը
փարւել է զանազան տեսակ բնասպետական մօ-
րալի, հնչակելով նրան իրանից միշտ բարձր,
իրանից գերբնական, իսկապէս ինչ ենք
մենք, մի՞թէ դու քո սեփական կեանքի Աստու-
ծը չես. և կարծես մի ժողովուրդ իրաւունք
չունի՞ այդ ճակատագիրներից զուտ տնօրինելու
իւր բախտը ըստ իւր ցանկորեանն ու կամիի,
երբ բնութեան մէջ ամեն ինչ ենթակայ է սե-
փական արամադրութեան... Օ՛, սչ իմ ընկեր,
կեանքի մէջ ես ու դու, միտքն ու Աստուած

Ենթակայ ենք մեզնից հեռու, հէնց մեզ մօտ
մի տաքօրինակ նւաճման, որ առաջանում է
դասարկուրեսն միջոցով աննպատակ շարժու-
մից, և որ վախից սկիզբն առած ճիւղերսկան
վիշտ է կոչուում... Ու մարդկային հոգին պա-
րուրող այդ մեծ անտեսանելին չէ՞ս կասկածում
որ մեր Աստուածն է, միշտ մեզ մօտ ու կարող,
միշտ մոռյլ ու ցասկոտ, և այդ բոլորը անորոշ
անորոշ... Հոգեկան բաղխումների ու բռնկումնե-
րի այս արագիգմի մէջ, իմ հոգին ձգտում է
այդ բաց անորոշը, որտեղ խարխափողը անսահ-
մանութեան հետ իմ խեղճ ժողովուրդն է իւր
բարի ու շար Աստուածներով, իւր որոնող՝ բայց
միշտ հիասթափւած մտքով, յիշում ես Լաօկօ-
ժնի դէմքը... ցաւի դալարումների մէջ խեղդւող
այն ոյժը, չէ՞ս կասկածում որ ջղաձգօրէն ար-
տահայտած վերջին մի փորձ է — քե միւռնոյն է
պիտի մեննի...

Եւ մենք մեռնողներս մեր սեփական կեան-
քի վրայ դողում ենք տխուամենայնիւ, ցաւի
հոգսը պինդ գրկած գնում ենք, ու վշտոտ ար-
ցունքներով թացում մեր ճանապարհը, որովհե-
տե տանջանքը անհունութիւն է ահա ինչն է
կեանքը... և այդ բոլորը անյոյս ու անորոշ, մը-
թին ու իրագէկ. խարխափող անգիտութիւնը
խորհրդաւոր անտեսանելին միշտ բարձր է գե-
րադասում, առանց հասկանալու որ իրանից

զուրս նոյնն է, ինչ որ իւր մէջ ինքը, և այդ սեփականից զուրս մուայլը տանջանքն է իւր անսահմանութեամբ, որին մարդկային հոգին չի կարող չ'փարւել թէկուզ հէնց երազելու համար: Թող իմ ժողովուրդը ապրի միշտ ցաւոտ, միշտ հիւանդ իւր տառապանքների հետ, հզօր ու ստեղծագործող սէրը ցաւից է սկիզբն առնում—վիշտը ազնուացնող է: Գու չ'գիտես և այն թէ լուծն ու արօրը շալակած, էշը բարձած փայտով, ու եղները առաջին արտից վերադարձող գիւղացուն, ինչն է տանջում լուութեամբ. դա մի փլուղ տիեզերք է իւր խոհերի, իւր կեանք ու ցաւ. հոգսերի հետ շողկապւած, որ իւր առանձին մասնիկներն ունի, միշտ մուայլ, միշտ ցասկոտ, և սյդտեղ, այդ մեծ սրտի մէջ իմ հոգին դարձեալ տեղ ունի, իմ միտքը երևակայութիւն, իսկ իմ սիրտը վիշտ բաժնելու քաջութիւն, այն վսեմ խոհերի հետ, երբ ժամանակ առ ժամ առանձնանում եմ, կարծում ես չեմ երգում այդ տանջող անհատականութիւնը: Լուութեան մէջ գիպւածներ կայ, որին հասնելուց յետոյ իմ սիրտը փորձել է միշտ կրկնել մեծ հոգիների երգը, և այն տեղ դու և ես, մարդն ու Աստուած բացակայել ենք, որովհետև տանջանքի մեծութիւնը անորոշի մէջ է, իսկ երևակայութիւնը այդ խոհերի բանալին, նրա ուղն ու ծուծը: Եւ դրա համար իմ ընկեր, ուզում եմ որ բոլոր

մարդիկ սգաւորի նման վշտոս շինին, արծաթի պէս մեկնակ, համբերի պէս լո՛ւռ. բոլոր գեղեցիկ բաները տխուր են ու խորհող, մռայլ ու անհասկանալի, տարածութեան վեհութիւնը չէս ըմբռնում միթէ, ուր լռութիւնը իւր գերբնական խորհրդաւորութիւնը ունի, միշտ ծանր, միշտ ճնշող, և այդ մեռնող պաղութեան հետ սառը դատողութիւնը, նոյնքան անաւոր ու սքանչելի, որքան ինքը բնութիւնը:

Եւ դարձեալ գրում ես, որ խելագարութեան հասած իմ միտքը, յոռետես է իւր ծայրահեղութեամբ, որ կեանքը արհամարելուց յետոյ, ես սկսում եմ յարձակել և՛ մարդու վրայ, որը բնութեան դարդն է քո կարծիքով: Այդ ենթագրութիւնը արդիւնք է այն նախնական մտքի, որը իւր ծայրայեղութեան մէջ համնում է մինչև հիւանդոտ ինքնագովութեան, դու ծանօթ չես մարդուն, ծանօթ չես և նրա գազանային ինստիկաների հետ, որի համար և ցաւում եմ այդ շրջանում տեսնելով քեզ, իսկ ես՝ ընդհակառակը գտնում եմ, որ պիտի տեղի տանք անասուններին, երբ սարսափելի այլասեռում մեզ հասցրել է մինչև սողալու աստիճանին, և երբ բնութեան մօտենալու փոխարէն, խեցգետինի նման քարշ ենք գալիս նրա կարող ոտների տակ...

Պճէզիան իմ ընկեր, լռութեան մէջ գործող այդ գաղտնի ոյժը, փոխանակ վեր բարձրացնե-

լու, գետնին է մեխել մեզ, և այդ նրանից է որ մենք նրան չենք հասկանում, մատերիան սլինդ գրկած իգէաի մասին գաղափար չունենք, և տիեզերքը ընդգրկելու փոխարէն, կրիայի նման տեղաւորւել ենք նրա մէջ. իսկ այդ բոլորից յետոյ իմ նպատակը նա է, որ առ այժմ մարդու ձեռքից բռնած կարողանամ ասել նրան — կանգնի՛ր. դու կարծեմ կ'հասկանաս ինձ, դու գիտես որ իմ մտքերը արտահայտելու ժամանակ, ես երբէք ժլատ չեմ եղել, բայց երիտասարդական յոյզն ու տենչը ոսկէ ցնորքների հետ, խանգարում են նրա կանոնաւոր ընթացքման, և այդտեղ մեղաւորը դարձեալ ես չեմ, այլ քեզ ու ինձ ազատող անորոշի, այսինքն ապագայի յոյսը:

Իւր անկման մէջ դժբախտ մարդու այդ աղճատւած պատկերը, ինձ շատ է յուսահատեցնում, և նրա ամեն մի ծիլի շորացման ու խամբելու դէպքում, ես լռութեան մէջ սգում եմ ու լալիս, գայրանում՝ դարձեալ բողոքելու համար: Դու չես տեսել ինձ, դու երբէք չես ապրել այն ցաւով, ինչ իմ միտքը տանջանքի ու յուսահատութեան հետ, և այդ դէպքում՝ իմ ճակատը խորհող շեշտ ունի, իմ հայեացքը վրճուականութիւն, իսկ իմ սիրտը այրւող բոցերի մի ամբողջ շերտ, անորոշ անծանօթը բնութեան մէջ հասկանալու ժամանակ ես ինձ էլ ասել եմ գիտե՞ս, որովհետեւ քեզ նման ես է՛լ մարդ եմ...

Այս բոլոր իմ խօսակցութեան ժամանակ, ես երբէք քեզ չ'ասացի որ ոչինչ չեմ ընդունում բացի մարդուց, բայց երևի այդ հասկացել ես դու, որովհետև իմ երգերը շարագրւել են այդ ուղութեամբ: Գարշանքի հետ, ստոր հակուսներով սնւած այդ ճիճուն, որ երբէք իւր երազների մէջ չ'կարողացաւ ըմբռնել թարձրն ու վսեմը, իմ թշնամին է եղել միշտ, բայց յարձակումների ժամանակ ես նրան երբէք չեմ շոյել այլ յանդիմանել եմ, և նա կորագլուխ լսել է ու բամբասել, որովհետև անհատական ինքնուրոյնութիւնը անկախ ու գերիշխող մարդու հետ, ոչխարային հետևողականութիւն չէ: Ապա այդ բուրբից յետոյ ըմբոստ ու հալածական միտքը կարող է բաւականանալ որևէ հայկական գիւղով, երբ այդտեղ ոչ քո, և ոչ իմ ցանկացած մարդը կարող է գտնւել. տիեզերքը հասկանալու համար երբէք դու նրան կղզիների մի վերածիլ, որովհետև նրան ըմբռնելու համար նախ հարկաւոր է տանջւել, ու այդ ցաւոտ գալարումների հետ գուգնթացաբար պիտի առաջ գայ մա'րդը, ասկցանիի ու յուսահատութեան մա'րդը, որ տառապանքը անհունապէս իւր կրծքում ունենայ, և իւր էութեամբ ամբողջապէս սկիզբն առած լինի տիեզերական վշտից, բոլոր շրջող դարերը որոնք պատմութիւնից գատ ոչինչ չեն թողնում իրականութեան մէջ, այդ տառապան-

քըն են երգում, — չ'կայ մեծութիւն առանց տանջանքի, որովհետեւ Աստուած ինքը լուծեան մէջ խորհող դատարկութեան տառապող ոգին էր...

Ու այդ մեծ ու պաշտելի ազգակը, որ մի-
կնոյն ժամանակ երգրագնդի շարժման գլխաւոր
ոյժն է կազմում, եղել է իմ չորացած հունը,
որտեղ լողացել եմ ու ապրել, սնւել՝ դարձեալ
այդ տանջանքը երգելու համար: Ամէն տեղ,
ամայութեան մէջ, թէ մեզ մօտ նա է, այն
Աստուածը, որ մարդուն իւր հետ ապրելու տը-
րամադրել զիտէ, և որի ծոցում հալոււմ է տի-
եզերքը որովհետեւ նա է մնայունը անսահմանու-
թեան մէջ: Ապա դրա հետ իմ բարեկամ, ես
երգում եմ բնականից դուրս սարսափելին ուր
միայն երևակայել կարելի է, և ուր անպայման
սպրոզներն են մեծ. կեանքի ամբողջութիւնը
ես ուզում եմ դնել մարդու մէջ, և նրան յայ-
տարարել սարսափի մարմնացում հասկանում
ես, որովհետեւ ինչ որ անորոշ է ու անծանօթ,
նա մեզ բարձր՝ ու անհասկանալի է թւում, իսկ
այդ բոլորը ըմբռնելու համար հարկաւոր է
մտքի զարգացում միայնութեան մէջ, որ դժւար
գէպքերում մարդը կարողանայ զիմել իւր իր-
նական ու դասողական ոյժի օգնութեան: Հա-
մախմբւած ամբոխի առաջխաղացման գլխաւոր
արգելքը նա է, որ նա տրամադիր է միշտ սպա-
սել—թէ ահա կգան, իրան կը սովորեցնեն, կը

տանեն. իսկ սովորեցնում և յետևից քարշ տալիս տանում են միայն նրան, ով կոյր է անհունապէս, սեփական համոզմունքն ու կամքը մի կողմ դրած, կնճռոտ հարցեր լուծելու անսովոր՝ ոչխարի նման միայն հետևել կարող է, և որի անհատականութիւնը զերօրի հասցնելուց յետոյ, մեռցրել են նրա մէջ բարձրութիւններ նւաճելու հետաքրքրութիւնը, մի բան, որը կարող էր դժւար գէսքերում նրա ժամանակի վասնման գլխաւոր գործոնը լինել:

Այստեղ ես ուզում եմ կանգ առնել, որովհետև հայեացքների պարզաբանութեան մէջ աւելի հեռուն գնալ չեմ կարող. եթէ իսկապէս իմ երկերը հետաքրքրում են քեզ, ապա շուտով մի ուրիշ աշխատութեան մէջ կըտեսնես իմ խննքութիւնները, ուր ծրագրւած մշուշի հետ արծաթ զօղանջիւնով, ցաւով կը սահեն իմ շրթութունքներից հպարտ ու ազատ երգը, տիեզերական խօսքի հետ, իսկ մինչ այդ, ոչինչ բնական որ կարողանայ քեզ հասցնել կեանքի բարձրութեան առանց սեփական ոյժերի, — ն'ս եւ՛ զերմարդը...

ԽՈՒԿՈՒՐԱ—ՔԱՐ

(Պատմուածք)

Պատմութիւնը երկար էր, պապս նստեց, թութունը հանեց զրպանից, հոս քաշեց, մի պինդ փոշտաց, հաստ թելով կապեց կաշուէ յատուկ զրա համար պատրաստած տոպրակը, զրպանը դրեց, ձեռքով մի պինդ էլ բեխերը սրբեց՝ և սկսեց:

Ներքև աւագոտ ձորն էր, անդնդախոր ու լայն, իսկ առջևնիս Կ. գիւղի տափարակ գիւղը: Երևում էր Արաքսը, երևում էր փոշն ու թափան, իսկ մի փոքր այն կողմ, պատմական յաւնի-քաղը աւերումների մի շամբուտ... Ռուս պարսկական սահմանագլխին ենք, ձախ կողմը լեռներ են, մթին քարանձաւներ, բարձր քարաժայռեր, ձորեր ու ձորեր, այդտեղից երևում են գիւղի սրտին այնքան մօտ նւիրական անուններ, «Կրկտա-խաչ, Դիգեռիճ, Կարմիր քարի

օսար, Ուշ-ղարդաշ» իսկ մի փոքր այն կողմ հորիզոնական ուղղութեամբ մի մեծ սրբատեղի, «Նխօզի ս. Յովհաննէսը»: Տեսարանը յուզիչ է մանաւանդ երբ ձախ կողմի Մուծ փռսի ցակուտներից լսուում է տաւարի անվերջ բառաշը...

— Տեսնո՞ւմ ես այս սարը, հարցրեց պոսպս:

— Տեսնում եմ—պատասխանեցի — Խուկուրա-քարը չէ՞:

— Այո, հէնց նա է, պատասխանեց նա զրլուխը օրօրելով:

— Եղե՞լ ես այնտեղ մի որ և է ժամանակ, պտտե՞լ ես այն մաղարանները, — կրկին անգամ հարց տուեց նա.

— Եղել եմ, բայց մաղարանները չեմ մտել, այնտեղ շանավարների բունն է ասում են...

Պոսպս քմծիծաղ տուեց, մի փոքր էլ ծիծաղեց, հազաց էլ, գեղնագոյն թուքը թքեց գետին՝ և ասաց.

— Այն մաղարաններից մէկը մեր զինարանն էր, իսկ միւսը վառօզի պահեստը...

— Ի՞նչպէս, հետաքրքրուեցի.

— Այնպէս, կուզե՞ս լսել:

Ուրախութեամբ՝ ասացի, և նա սկսեց.

— Դղլբաշի ժամանակն էր՝ մի սև տարի, ամենայն օր զղլբաշի զօրքերը գալիս էին ծեծելով, սպանելով, հաւաքում մեզ թօքունով բիրազի, կին, երեխայ, աղջիկ, տղայ, տանում

Արագի էն կողմը, պահում չօլերի մէջ, թէ էդ-տէղ ապրեցէք թէ չէ՝ Ռսի գօրքը կը գայ և ձեզ բոլորիդ կ'կոտորի: Սև տարի էր, երկու սրի մէջտեղ էինք մնացել, ուրիշ ինչ անէինք, թանգութիւնն էլ մի կողմից եկաւ, պակաս թողածն էլ նա դգացրեց. աշխատող ձեռք չ'կար, եղած-չեղածը գօրքերը թալանում էին, իսկ մենք էլ սարերում՝ հազիւ մեր գլխի համար էինք մտածում. էհ, ժամանակը փիս էր բալայ, մենք տեսանք, դուք չ'տեսնէք...

Պապս մի խոր թառաչ քաշեց, մորթէ փափախով ճակատի բրտինքը սրբեց, աչքերը բարձրացրեց՝ մէկ էլ նայեց բնական այդ մեծ բերդին, գլուխը օրօրեց,—էյ գիտի անցած օրեր, սասց՝ և սկսեց—

—Շարաթներով սոված ենք մնացել, ամիսներով մօր ու քիւլփաթի երես չենք տեսել, բայց դարձեալ ապրել ենք... իսանի երեսը պի՛նդ է օղուլ, նա շանից էլ բէթար է, նեղ օրին գիմացանք, ամա լէն օրին չէ...

—Պնպի, պատմութեանդ թելը չ'մոռանաս:

—Ձեմ մոռանայ դաւակս, շէլակս բռնիր՝ խոտը վեր դնեմ, յոգնեցայ, յետոյ կ'պատմեմ:

Ես օգնեցի, նա համարեա թէ ընկաւ, մի երկար ուխա՛յ արեց,—գինջութիւնը լաւ է բալաս, ամա ինսանին ո՞վ է գինջութիւն տուել. էշի պէս օրը մինչև երեկոյ հողի մէջ թալլ ենք տալիս մի

կտոր ցամաք հացի համար, էն էլ որ թողնեն հալալ ուտենք, էդ էլ մի բան է... Էսօրուան էգուց իմբուր չունենք օղուլ, — շարունակեց նա — էս ձեռքը՝ էն ձեռքին մօհթաջ չընկնի թէ չէ, բանդ պրծած ա, ապա մին միրուքիս նայիր, ինչէր եմ տեսել, գիտես:

Նա ձեռքով բռնեց միրուքը, թութունը հանեց նորից, երկու մատով թափ տուեց, ըհը-ըհը արաց, քաշեց, դրեց գրպանում:

— Պնայի, պատմութիւնդ:

— Հա, դէ նստիր, կ'պատմեմ բալաս, էնքան էին կոտորում — սկսեց նա — արիւնը գետ էր դառել, մէկը որդին չունէր, միւսը աղջիկը, մի ուրիշն էլ հայրն ու մայրը... Արագը արիւն կտրեց, լցւեց խեղտուածներով, իսկ մնացած եսիրները նրանց վրայով անց կացան, դղբաշի գօրքը ուրիշ է, բալայ, գուլումը մահը չէր. փտտիկներին ձիանց ոտի տակ էին տալիս, իսկ իմ մայրը որ երեք օրւայ ծննդական էր, փորը ձգեցին, երեխին նորից պառկեցրին այնտեղ՝ և Արագը ձգեցին Արագն էլ մեր դուշմանն էր, օղուլ, նա էլ մի կողմից էր կուլ տալիս մեզ...

Պապս կանգ առաւ, չուխի փառակով աչքերը սրբեց, մի սլարգ հայեացքով ստից դուխ չափեց ինձ, և ապա շարունակեց.

Մօրից եթիմ մնալը ուրիշ բան է, բալաս, նորան ոչ-ոք չի հասնի, մայրը թանգ բան է,

ամա չէ, մօրից թանգ ուրիշ բան էլ կայ... աշխարհքին հալա չես ճանաչում, օգուլ, որ մեծանաս՝ ամեն բան կիմանաս. Մելիք Սարգսի աղջիկը գիտե՞ս, մեր սարերի կաքաւն էր ասես, տոտիկ-տոտիկ էնպէս ման կ'զար, էնպէս ծառս կանէր որ կասես հէսա զուշ դառաւ թռաւ... Թառլան էր բալա, էն դիւնից եկած մին թիւաւոր հրեշտակ էր կասես, իմ առաջին սէրն էր, նրան էլ տարին անհաւատները. էս մէկը հօրս ուզածն է, իմ ուզածը Շամամն էր, ամա շուտ գնաց, մի անգամ որ ըեկցարի էինք գնացել, ցօրտ ախպուրի մօտ ինչէր խօսացինք, գիտե՞ս... էհ, անցածը թէև փիս, բայց էրնէկ նրան բալայ, անցածին օր չի հասնի...

Նա նայեց ինձ, ինչ անելս չիմացայ, զառամեալ պապս իմ առաջ երեխայ էր կտրել, նա պատմում էր ամեն ինչ առանց իմանալու թէ ես նրա թոռան թոռն եմ, մի փոքրիկ մանուկ, բայց նա չթողեց ինքս ինձ հաշիւ տալ ու շարունակեց.

Վերջին օրն էր, գիւղի Չահիլներս հաւաքւել էինք Խուկուրա քարի մէջ այգտեղ էր հայրս, Մելիք-Սարգիսը, Մելիք-Յովհաննէսը, Աղաւէլու հէրը, Աւչի Փարսաղանը, չզուլ Համբարուցմա հէրը, և գիւղի մնացած իշխանները: Լուսարաց էր, Ռսի զօրքը էնպէս եկաւ քաշուանի միջով անցկացաւ, որ թառ պահողները ոչինչ չիմացան, համա

որ լուսացաւ, Շահի զօրքը եկաւ. դիւզը դիւփ
լցուեց, մի ճօնդն էլ խանի բաղունն էր, ասենք
էն ժամանակ էսպէս կտրգ ու կանոն չ'կար,
ղզլբաշի սարւազը անկարգ էր, դէ համա ինչ
անես ուր միսի զօրքը յետ գնաց, բաններս վիս
էր ի՞նչ անէինք, որոշեցինք դէմ դնել. միակ ճա-
նապարհը սա էր որով պիտի անցնէին — նա ցոյց
տուեց ձորը — մին էլ յանկարծ էդ Աստու-
ձեռքով շինուած բերդից որոտացին հրացան-
ները, մի ամբողջ ամսւայ պաշար ունէինք, վա-
խելու ոչինչ չ'կար և կուում էինք...

Շահի զօրքերը յետ դարձան, էդ էր որ
գնացին էլ ետ չ'դարձան, ամա մեր ջահիլներից
էլ շատ մարդ ընկաւ. էդ բոլորը պարտական
ենք էս սարին տեսնում ես, եթէ սա չ'լինէր,
մեր գիւզը էս օր չէր լինի... Աստուած ցաւն էլ
ա տալիս, գեղն էլ, աղայ ես օգտւիր, որ տեսայ,
ջահիլութիւնս միտս ընկաւ, ջահիլութիւնը լաւ է
օգուլ, գիժ ջահիլ էի ամա շուտ պառաւեցի, էհ
էրնէկ անցածին...

Նա լուեց: Իսկ խրոխտ Խուկուրա-քարը իւր
լերկ ապառաժներով շարունակում էր մնալ իւր
տեղում. մի քանի անգամ շուռ եկայ, կարծես
յարգանքով նայեցի նրա բարձրութեան, ու թաղ-
նուեցայ նրա ստորոտում, պաղս շալակեց խուրձ
խոտը, մենք ճանապարհ ընկանք...

20

ՄԻԾԱԽՈՒՐԸ *)

Հին բան է, դէ ամա կաշխատեմ լաւ պատմել, ասենք հինը միշտ լաւ է լինում, էդ պապս էր ասում, դէ համա ինչ անես որ յիմիկւայ նորերը հներից էլ անցան: Աշխարհք է ասացի, անցած բանին էնքան էլ ուշ չեն դարձնի, էնդուր համար էլ մի քիչ վախալխելով գրեցի. յիշողութիւններ է ինչ անենք, մի քիչ էլ թող պակաս-սլոտա լինի, խօ անից դուրս չեն գցի, վիզըս չեն կտրի...

Հա էն էի ասում, էն տարին՝ հազար էրնէկ էն օրին, ինչեր չքաշեց կ. դիւղը. մարդ ու կին, տղայ ու աղջիկ ծեր ու պառաւ իրար էին խառնուել, հեշտ բան է, գիւղում ապրել՝ ու էդպէս մեծ բանի չխառնուել. ախրը քարկոծ կանեն չէ՞, գիւղից դուրս կը գցեն, էլլիգով խօսք մի արած էլ հետդ չեն խօսի, պա էդ քիչ բան էք կարծում հա...

Ասենք մոռացել եմ, տարեթիւր էնքան էլ ճիշտ չ'գիտեմ, դէ ամա կասես թէ մի ութ-ինը տարի սրանից առաջ լինէր, շիտ էիմի շինում.

*) Կառավարութեան պաշտօնակ, ատիճանաւոր,

հեշտ բան չկարծէք, մէկը քարն էր բերում,
միւսը ցեխը, երրորդը հողը, ուստաները բանում
էին, տէրտէրը սիրտ էր տալիս, մենք էլ «չանդլ»
էինք կրում: Լաւ բան էր, խէ չէինք անի, մեզ
բոլորիս համար էր էդ տէրտէրն էր ասում, պա
Քրիստոսի փոխանորդը սնւտ կասի, էդ լամձ
բան ա, ինքը խօսում էր, տիրացուն մեկնում
էր, մինչև անգամ մի երգ էլ կապեց, յիշում եմ
հիմքը դնում օրը էդ երգը երգեցինք

— Որը քարը, որը հողը

Որը փայտը տանում են.

Ուսման համար ձեռք-ձեռք տուած

Ծեր թէ մանուկ բանում են:

Հա բանում են, ամենքս էինք բանում,
պապս էլ էր բանում. կուսցած, միրուքը տըմբ-
տըմբացնելով, թութունը ձեռքումը սղմած՝ նա
մէջքով քար էր բերում: Ծեր էր բաւականին,
հազիւ ոտի վրայ ծառս էր անում խեղճը, էն-
դուր համար խղճում էինք, չէինք թողնում որ բա-
նի, դէ համա ինքը չէր լսում, մի տեղ մի բոպէ
դադար չէր նստում, մի տեսար քար բերաւ,
մի տեսար ցեխ, մի տեսար հող:

Էս անգամւայ քարը ծանր էր, տեսայ պա-
պըս հազիւ էր ոտերը փոխում, մօտ գնացի.

Պնայի թող ես տանեմ, դու բաւականին
յոգնած ես

— Զէ օգուլ, դու ցեխ բեր, որքան և յոգ-

նած լինիմ, դարձեալ քեզ նման տասին կար-
ժենամ

—Ախրը շէլակզ ծանր է պապի,

—էդ ոչինչ, հին մարդը հին ու մեծ ցաւին
էլ կ'դիմանայ, ամա նորը չէ.

Նա քարը հասցրեց տեղ, յետ դարձաւ, հա-
սաւ մեզ. մի քիչ ջուր խնդրեց, թութունը հա-
նեց՝ մի պինդ քաշեց, ձեռքը ջիբը տարաւ և
ինձ կանչեց.

—Տար բալայ էս երկու սրասին, ուստ-օվին
որ հիմքը կգնի, էդ փողը գցիր քարի տակը, ու
յետ դառ

—Ինչի՞ համար պապի

—էդ քու բանը չի օգուլ, քեզ ինչ ասում
են, էն էլ կատարիր, էլ երեսիս կանգնելդ ո՞րն
է. դէ թոիր դուրբան, ծտից թև փոխ առ ինչ
ես կանգնել, ախրը էս բոլորը քեզ համար ա
եէ... գրոց մարդը ուրիշ է բալաս, գրոց մարդ
կ'դառնաս, չին կգնես ուսերիդ, երեսալ կըդառ-
նաս, իսկ եթէ էդ բոլորն էլ չ'լինի, տէրաէր
տիրացուն խօ կայ ու կայ օգուլ, էլ ի՞նչ եմ
փիքը անում, իմ դաւրս անց կացաւ բալաս, ևս
էլ նորից ջահիլանալու չեմ՝ թէ չէ, աշխարհքին
շանց կ'տայի թէ ես ո՞նց տիրացու եմ...

Հապան, պապս տիրացու էր, էն էլ հմուտ
տիրացու, դիր չ'գիտէր, այիբ-պէնի երես չէր
տեսել խեղճը, դէ ամա ինչ անես որ ժամեր-
դութիւնը ամբողջ անգիր գիտէր:

— Տէրտէրութիւնը հէնց պիտի փիլո՞նով լինի, օղուլ, ես էլ փիլոն չունիմ, բաս պանկաս տէրտէր եմ ինչ է, դէ թող քու տէրտէրդ մի ինձ հետ ժամ ասի, տեսնենք եօխշի տակին եմ պահում, թէ՞ չէ...

Չափաւոր պարծենկոտութիւնը պապիս առանձին յատկութիւնն էր կազմում, ամա դէ ինչ անես որ տէրտէրն էլ ճիշտն ասած, պապիս յետեից չեր հասնի, նա մին դանա էր մեր գիւղում, տիրացու Թաթոսին ո՞վ չի ճանաչում:

Ահա հէնց էդ տիրացուն էր, փառակի փէշերը կուլլիկ մէջքին դրած, շալակով քար էր կրում շիօլի համար...

Երկար խօսալը ասենք լաւ բան ա, ամա անհամ ա, — էդ էլ էր պապս ասում.— եթէ կարենաս միտքդ մի երկու խօսքով յայտնել, էդ խու թանդ բան ա օղուլ, թա չէ խու տէրտէր չէս, որ ժամերով մեր գլխին աւետարան կարդաս: էդ էլ ճիշտ է ասենք, պապիս խօսքից դուրս չեմ գայ, ես էլ կսկսեմ կարճ կտրել թէ չէ, տէրտէրները պա էն ժամանակ ուր կ'գնան:

Ասենք դէ հալա նախաբանը չ'սկսած, վերջաբանը սկսելը դժվար ա, դէ ամա ինչ անես, որ ինչ դավի դարաբէքով շիօլը բերինք կանգնեցրինք: Եկեղեցու բակումն էր էդ, ասես քոյր ու ախպօր պէս մէջք-մէջքի տուած կանգնել

էին էնտեղ. բաղչէն առաջին, առուն մէջովը անցնում, վարդի թփերը կողքին, հսկա ընկուզենին արևի առաջը կտրած՝ շաք արած, գեղեցիկ ներհարադր առաջներս ընկած, դէ էլ դրախտը խօ չէինք ուզելու: Սկսեցինք էլ ի՞նչ պէս, Ասուած իմ, էլ էդպիսի եռանդ կ'լինէր ինչ որ մեր վարժապետները ունեցան, կարգում էինք մէկս երենալ, միւսը չին, իսկ երրորդը տէր ու տիրացութիւն ձեռք բերելու համար. լաւ դիրագ էր, ամա սրաներումս մնաց շատ չ'քաշեց: Մի գեղեցիկ օր էլ յանկարծ մին մէիծաւուր մի քանի ձիաւորների հետ եկաւ գիւղ, այնտեղից ուսմնարան, մեզ բոլորիս դուրս բերեցին շկօլից և կնքեցին դուռը. էդ օրը վարժապետը ասաց որ արաքսի ամի գնանք վերջին խօսքը լսելու համար, և հաւաքւեցինք բոլորս ուսումնարանից ուղղակի այնտեղ գնալու, դեռ այգիների միջով անցնելիս կարճկողի ճանապարհին սլատահեց ինձ պապս. մեր խմբերամ անցնելը նրան կասկածի մատնեց, որը քաղհանի մի քիչ խոտ շալակն առած, այգուց գնում էր տուն, մէջքը դէմ տալով պատին, նա դժվարութեամբ նստեց՝ ու հարցրեց:

— Հը՛, խէր ըլի օղուլ, ո՞ւր էք գնում էդպէս

— Հէչ, Սբաքսի ամին ենք գնում պապի

— Շնդուղ

— Ձեմ զիդում, շկօլը կապեցին էնդուր համար

—Ո՞վ կապեց բալաս, մարախանտ արին
ի՞նչ է

—Ձէ, քաղաքից եկան կապեցին

—Երենամլ էր

—Հապան, երենալ էր, թէ չէ կարող էր մեզ
դուրս անել, նա մի բոպէ մտածեց և հարցոեց

—Ճակատին նշան կանր օդուլ, միծաւորից
թուղթ ունէր, թէ՞ չէ.

Հն սպալի, ունէր, բաս առանց էդ...

Նա պահ մի լեց, սպիտակ յօնքերի տակից
պլօզ աչքերը դուրս գցեց, աջ ձեռքը սղմեց, ու
տերը ծալապատիկ դրստեց, և սկսեց

—Իսկ ուսերին յիև ունէր, բալաս

—Հա պապի ունէր, հալա կրծքին էլ մա-
նէթի պէս բան էր կախած.

—Սխըր չինի վրայ էն զառ դումաշից կանր,
որ թագաւորի անունն ա գրւած թէ՞ չէ...

Հա պապի բոլորը կար, թուրի կոթն էլ նախ-
շւած էր, մի փունջ էլ գառ էր կախած:

—Հը՛ հը՛... — Պասպս գլուխը օրօրեց, մի
քիչ տագ արեց, աչքերը կոթնեց՝ դալխան տը-
րեխներին նայեց, ձեռքը տարաւ թութունը, —
էդ բանից լաւ հոտ չի գալիս, — ասեց՝ ու հարցրեց

—Պա էդ բոլորից յետոյ ի՞նչ արեց

—Վարժապետի հետ խօսեց, մեզ բոլորիս
դուրս գցեց, դուռը կապեց, ետով իւր ձեռքովը
կնքեց, ի՞նչ արեց

—Փիչամտեց

—Հա պապի փիչատեց.

—Ինչո՞վ

—Ես իմ ինչով, կարմիր բան էր ի՞նչ գիտեմ

--Ջրմբը՞նով օղուլ, մոմը վառեց և կոլով փեչատը հուսոյ տուեց վրան հա՛...

—Հա, ճիշտ էդպէ՛ս պապի, բանալին էլ ինքը վեր առաւ գիտե՛ս

—Օհօ աշխարհ, քանդւի՛ր է... պա թոռս չօլերս՞ւմը պիտ մնայ էլլիք, մին շարժւիր, ջրը հեղեղ արա ընչի՞ ես կանգնել, պա մինը չ'կա՞ր որ դուրս գար նրա բերանը ճղեր է, բալաս, էդ ի՞նչ կասես

—Հէչ ի՞նչ կասեմ պապի, ջոմարդը վարժապետն էր, նրա վրան էլ մատ թափ տուեց, լաց էլաւ խեղճը ի՞նչ անէր ապա

—Տօ ինչո՞ւ լաց լինել է, փիէ. ինչո՞ւ տազ անենք որ ասեն թէ վախկոտ են, թող հաւաքւենք էլլիգով գնանք մի՞ծաւորի մօտ, ախրը էսպէս բան կլինի

—Գնանք ի՞նչ ասենք պապի

—Գնանք աչքը հանենք օղուլ, կ'գնանք գաւկաս կալեկե՛լ ի՞նչ կանենք.

—Հէչ մեր գանգատին կլսե՞ն

—Պա որ էլլիգով, անով-տեղով գնանք չե՞ն լի...

Ասացի որ երկարցնելը լաւ չի, պապս կը բարկանայ եթէ լսի, դէ ամա ինչ անես որ ողջ գեղը էդ օր Արազի ափն էինք հաւաքւել. էլ ասեղ զցելու տեղ չ'կար, թեալի գլխից սկսած մինչև փոշտի ճանապարհը սևին էր տալիս: Շարիշար կանգնեցինք էդ վարժապետը ասաց, նոր միտս ընկաւ որ մի քանի ազջկերք էլ կային մեր մէջ, իրար կմշտտում էինք, հռնում, ծիծաղում. դէ ամա վարժապետների երեսին ծիծաղ չ'կար, թագաւորի խարջը ասես դիւի նըրանցից էին առնում. երբ ամեն ինչ պատրաստ էր, վարժապետը նշան արաւ որ լռենք, պապս էլ էդ ժամին եկաւ մեր ծէրումը կանգնեց, մի ձեռքը ծոցումը դրած՝ միւս ձեռքը գեօխտիկը հարեց, բողազը քերեց, կարծես մի բան պիտի ասէր, էն թիւթինից զեղնացած կեզտոտ աղլուխով բերանը սրբեց, ու սպասեց:

Եւ սար ու ձոր դղրդաց. քառաձայն խումբը սկսեց «Մայր-Արաքսին», վարժապետները միասին սկսեցին լաց լինել, Արազը յորձանքը փոխեց, քարւանը կանգ առաւ, չօբանները անգիտակցաբար հօտը դէպի մեզ քշեցին, իսկ քեօհնա փոշտի մօտ էշշակչիները միասին կանգ առան ճամբայ չլինելու համար. խանի բաղում ջօրեպանները աւելի մօտ եկան մեզ լսելու, իսկ

մենք բանի տեղ չդնելով զինուորներին, էդպէս երգելով մտանք արաքսի շամբուաների մէջ,— էն փշատի ծառերի արանքը... օյ հօ, Արաքսը էն օրին էն լինչ էր եարար, վիրաւոր կուրծքը դուրս ցցած, գոռում էր հա ուռչում բայց չէր կշտանում. պապս ասեց, եթէ մի քիչ էլ շարունակենք՝ Արազը ափից դուրս կը գայ, կուռչի կ'արարի, և մի բօլ լաց կելնի, ախրը նա միշտ լաց է լինում չէ, պապս սուտ չէր ասում, դէ համա էս անգամայ լացը լափ դուլում բան էր, ոչ ոք տեսած չէր իր օրում:

Եւ երգը շարունակում էր
— Իմ հարևան գիժ Քիւրը
Եւ ամօթոյ յիշատակ...

Նրանից դէսը էլ ոչինչ չեմ յիշում, մէկ էլ որ լսեցի թէ շկօլները բացւում ա, անցած-գնացածը պապիս հետ միասին էլ եղ միտս եկաւ, տակաւին յիշեցի նրա հաւատոյ հանգանակը, որ ամեն խօսքի տակին գլխին ասում էր:

— Անցածը թէև փիս, բալայ, բայց էրնէկ նրան անցածին օր չի հասնի...

Հապս, անցածին օր չի հասնի, էդ ճիշտ էր. պա որ էսօր էլ սապ լինէր չէր ասի էլլիգ, խալխի վրայ մարդիկ են խօսում, իսկ մեր ժողովրդի վրայ ակռաւներն են կռանչում.— ախրը էդպէս շողկալների ոխին հէջ մտիկ կսամ օգուլ, իսկի քամակս էլ ա կնայեմ, թէ տեսնամ

ծառերի ետեից քար խփողըս ով ա, հապա ա-
թալարը իզո՞ւր է ասել բալաս, թէ եօրդանիդ
չափ ոտըդ մեկնիր: Աշխարհք ա օղոււ, որ բե-
րանները փակես քարերը չէ՞ն խօսի գիտես, որ
չէիր կարող էդպէսների բերանը ցեխել, ապա
հէր խօսեցրիր. բազարի լոբբազներին չէ՞ս ճա-
նաչում հէյւան, պա իսկի միտքդ չի՞ գալիս դը-
րանց էշ բիզ տալը... Մէյդան ա բալաս, ամենքն
են դուրս եկել իրանց էշը քշում, որ մեր էշը
կաղ ա ու լղար, կարծում ես էն ծերը չէ՞նք
հասնի, փափաքներս չէ՞նք առնի. մի փոքր էլ ուշ
լինի ի՞նչ անենք, հապա մոռանում ես որ էշդ
կաղ ա, էն կաշւէ դուշդունի տակը X-ի լեզւի
նման մին դաշանդ բիզ պէտք ա...

Էս բոլորը կասէր ես գիտեմ, հալա շատ
բան կասէր. ախրը էս վերջերքում մեր ժողո-
վրդի վրայ շատ էին խօսում չէ, էդ պապս էլ էր
լսում, դէ ամա ինչ անես որ եթէ մէկը սիրա
անէր, նրա գերեզմանի ծակովը ասէր թէ—
շիօնները բացւում ա, պապս ուրախութիւնից
կճաքւէր, տեղից վեր կը կենար, ձախ ձեռքը
կ'սղմէր, սպառնական դիրք կբռնէր դէպի քա-
ղաք, և աջ ձեռքը օդի մէջ ճօճելով կասէր էն
միծաւորին.

— Ախրը դու կապեցիր որ էլ բաց չանես,
էդ սնց էլաւ է

— Հապա էլիդ, էդ սնց էլաւ է...

ԱՄԱՌԱՆՈՑԵԿՆԵՐ

Երբորդ տարին էր, որ Սէրգէյ Պետրովիչը սովորել էր ամառանոց գնալ. նրա հիւանդութիւնը իւր կարծիքով թէև այնքան էլ վտանգաւորներէից չէր, բայց բժիշկների խօսքին թէ՛— վատ չէր լինի, դորա համար նա միշտ աշխատում էր եղ փատիկ կասկածը հեռացնել իրանից, մի փոքր գրպանին վնաս տալով: Ասենք Սէրգէյ Պետրովիչի համար փող աշխատելը էնքան էլ դժվար բան չի, նա էն տեսակ մարդկանցից էր, որոնք երկնքից աստղ են վեր բերում, բայց բանն էլ հէնց այն է, որ վեր բերած աստղը Պետրովիչի հէնց իրա կարծիքով, կարենաս տեղումը խարջել, թէ չէ, ամեն մի կնոջ ձեռքն էլ փող է ընկնում, խօ դա մի էնքան էլ մեծ բան չի:

Էն տարին ինչպէս ասացինք, Սէրգէյ Պետրովիչը երբորդ անգամն էր ամառանոց գնում, և նա որոշեց այս անգամ ինչպէս էլ որ լինի, ընտանիքը իւր հետ վեր չառնել.— թող ապրեն, խօ չեն մեռնելու— ինքն իրան մէկ-մէկ մըումը-

ուում էր Պետրովիչը, — ես եմ հիւանդ, ձեզ ինչ է եկել, մի տարի որ սէյրան չանէք ձեզ չեն ճանաչի հա՛, իշխանների սերնդին տեսէք, փող ա, խու գարափաթ չի...

Ու ամեն անգամ ասելուց յետոյ կարմրում էր միանգամից, վերջին խօսքի վրայ բարկանում, մէջքի վրայ շուռ գալիս, ու պինդ-պինդ նայում կնոջ. էդպիսի գէպքերում նա ձեռքերը վարաիկի գրպանից հանում էր, զբօսներուց դադարում, մագերը խառնելուց յետոյ յոնքերը կիտում, և ազդեցութեան գործելու համար, — քացախում: Էդ մէկը Սէրգէյ Պետրովիչի սեփական համոզմունքն էր, որ եթէ կնոջ վրայ չթթւես, չքացախես, հետևապէս և չես կարող — իւր ցանկութիւններից հեռացնել, իսկ կինը նրա կարծիքով ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ սեփական գրպանի թշնամի:

Նա մինչև անգամ այդ խնդրի վերաբերմամբ, հայր Անտօնինի ներկայութեամբ մի խնջույքում շատ հեռուն գնաց, էնպէս որ, կինը խռովեց հրապարակով և շապահարզանի երկիւղ կար, եթէ հայր Անտօնինի միջամտութիւնը չըլինէր. բայց ինչպէս միշտ, այս անգամ էլ Սէրգէյ Պետրովիչի սիրտը հանգիստ էր, ձեռքը աջ գրպանին դրած, նա չոքած տեղից ձախ ոտի վրայ մի փոքր երկարացաւ, և առանց երկար ու բարակ մտածելու՝ ասաց, — թող երեստէքն էլ

հետը տանի, այսինքն նրա ցանկութիւնն էր բոլորից էլ մի անգամից պրծնէր, քանի որ էդ լպստած լակոտներն էլ նրանից էին երես առել. և այդպէս, Պետրովիչի բացադուլութիւնից երևում էր, որ եթէ իւր ձեռքերը չլինէին, նրա գրպանը վազուց յետէ մկների կեր եղած պիտի լինէր, իսկ էդ օրւայ բարկութիւնը, խօ այն բոլորի արգիւնքն էր ինչ որ տարիներ շարունակ կուտակել էր իւր սրտում: Այդ բոլորից յետոյ 'նա' մի բան էլ գիտէր, որ էդ բարկութիւնը շատ-շատ կհոջ հայր Անտօննի մօտ պիտի տանէր, 'նա' էլ խօ, Աստծու ստեղծած դառ ա, մի անգամ էլ ա սայթաքում չի որ Սէրգէյ Պետրովիչը գինջանայ. ու մտաբերելով, որ բարկութիւնը էնքան էլ լաւ չի ներւերի համար, մի անգամից բըղաւեց—կորէք դուրս, էլ չեմ պահում ձեզ, գնացէք ուր ուզում էք, խօ ինձ հետ ախպէր-բաժին չէք նստելու, ու մտածելով որ կլինը կարող է ուրիշի օգնութեան դիմել, աւելացրեց— եղբայր չունես, իսկ Ալեքսանդր կազլիչը իմ դոստրս է, հայր Անտօնինին էլ խօ կարող ես ամեն օր դիմել, ճանապարհն էլ ցոյց տւի, գէ էլ հոգիս էլ չես առնելու, գնա էլի. իսկ մի փոքր ուշ երկու քայլ փոխելուց յետոյ, իբր յաւելած կցեց, —լակոտներդ էլ հետը...

Սէրգէյ Պետրովիչը չէր վերջացրել, երբ կլինը յետևից համարեա թէ բզաւեց — առնելու

եմ առնելու, բա աչքդ էլ շէն հանելու. այո
 արդէն կ'նշանակէր որ խնդիրը ւճացել է, կինը
 իւր սպասուխանի մէջ չ'խնայեց մարդուն, և դա
 աւելի խոցեց նրան, ուսուցքներում թաղւած
 աչքերը լայնացրեց, առաջւայ նման ուզեց թըթ-
 ւել, բայց կնոջ դէմքը նայելուց ամեն ինչ վեր-
 շացաւ. առաջին անգամ Սէրգէյ Պետրովիչը
 զգաց, որ յաչառի հետ գործ ունի, և ամբողջ
 ոյժով բղբայից

— Չե՞ս լսելու անգամ

Երկու ձեռքերը բռունցք արած, նա արդէն
 մի քայլ էր առեւ. եոր կինը դէմ աւ դէմ զնաց
 — Կանս

Երեխայքս էլ մօր թևերից բռնած օգնեցին
 նրան, և այդ օրւայ արարողութիւնը իւր նորու-
 թեամբ հանդերձ, Պետրովիչի մքս մտք աւազդե-
 ցութիւն թողին. նա զգաց, որ ինքը անգօր է մի
 քանիսի դէմ, և առ միտմանը իւր ծոցում անւած
 օձերն էին, որ ամէն կայ ազդեցնում էին նրան:

— Գնա՛րս է տօ, ես մէկիդ հետ գործ ու-
 նեմ, թէ հնգիդ, եթէ միտքդ ծուռ չի, դրանց
 ինչու ես հաւաքել շարքս.

Վերջին նախադասութիւնը իւր յատուկ
 միտքը ունէր, Պետրովիչը հասկացաւ, որ նախ
 պիտի կնոջ դուրս անել, ու յետոյ լակոսներին
 բաւական է մի սառը երես ցոյց տալ, և ահա
 անեցիներն փախուստո ձնքն իրան վճուած

լինի. բայց նա լուս. միացրեց զբանց, և գա-
տելու համար երբ արդէն վերջին ճիգ էր գործ
դնում բարկանալու նոր ձևերով, յանկարծ աջ
այտին զգաց մի ապտակ: Պետրովիչն փափուկ,
լիբը թշերը մի բոպէ գողացին, աչքերը երկու
անգամ ճպեց, ձեռքով ճակատն ու երեսը շփեց
սխալմամբ, և ոտերը յետ ու առաջ դնելով կռան
արմուկով խփելու փորձ արաւ, երբ Սլէքսանդր
կազլիչը յետեից բռնեց. նրան:

— Թող է տօ, բա զբանց սոնց չ'սպանել:

Սլէքսանդր կազլիչը որ մի գերուկ փաս-
տաբան էր սուր քթով, չ'թողեց, որի համար
աւելի գայրացրեց Պետրովիչին. մի բոպէ նրան
թւաց, որ ստացած ապտակը մինչև անգամ
կնոջից չէր, որ այդ ուժեղ ձեռքը աւելի շուտ
կազլիչինն էր, քան ընտանիքից որ և է մէկինը,
որովհետև այդ մէկը աւելի շատ էր հետաքրք-
րում իւր ընտանեկան գործերով, և երբ այդ
միտքը նա յայտնեց կազլիչին, վերջինս ծիծա-
ղեց, մի այնպէս չոր ու երկար ծիծաղով, որ
աւելի շուտ հեզնանքի էր նման. ու Սլէքս
Պետրովիչը մատը կծեց:

— Ձէ, էլ դուրս չեմ անում ասաց նա, դու
գնայ, մենք օտարի միջնորդութիւնը չենք ու-
զում— դարձաւ նա կազլիչին— ես հաշուում եմ
իմ կնոջ ու երեխաների հետ, և միասին էլ կը
գնանք ամառանոց: Ելենա Իվանովնան գէպի

մարդը մի քայլ արեց, քիչ էր մնացել որ բերնից խօսք թոցնէր, բայց Կազլիչի աչքին նայելուց յետոյ՝ ինքն իրան զսպեց, նա միայն մի բան յայտնեց, բարձր՝ ու անհասկանալի — որ Ալէքսանդր Կազլիչը իրանց համար օտար չի, իսկ եթէ Պետրովիչը կասկածում էր, երեխէքն էլ կարող են այդ տպացուցել. այս ասելով նա դարձաւ երեխաներից ամենափոքրին.

—Շնորհա, ապա մի փորձիր տեսնենք Ալէքսանդր Կազլիչը որքան մօտ է մեր սրտին

Երեխան մօտ գնաց, բարձրացաւ Կազլիչի գիրկը, և համբուրեց նրա շրթունքներից նոյնը անելով և մօր հետ, իսկ Պետրովիչը կանգնած տեղում գլուխը օրօրեց շմածի պէս, շուռ եկաւ, ու նստեց իւր տեղում:

—Ելենա Իվանովնա, ձայն տուեց Կազլիչը դուրս դալու ժամանակ, նա ըստ երևոյթին ուրախ էր

—Հը՛

—Չօռ ու ցաւ, պատասխանեց Պետրովիչը աչքի տակից նայելով.— դու էլ այդպէս...

Ծագած միջնադէպը Պետրովիչին բերին այն համոզման, որ նա հաստադ հաւատաց թէ իւր կինը սիրեկան ունի, և որից վրէժ առնելու համար, դուրս անելը չէր օգնի. երկար մտածելուց յետոյ, նա որոշեց ամառանոցում ինքն էլ մէկը գտնել, և կնոջը յայտնելուց յետոյ, նրա վրայ պսակւել:

— Այն ժամանակ թող ինքը դուրս անի, երեխայ եմ, ինչ է, որ իրա պէս հեշտութեամբ դուրս գամ. նախ արածս կանեմ, և յետոյ էլ գլուխս առած դուրս կը գամ, էն ժամանակ տեսնենք ո՞վ է տակին մնում:

Նա ոգևորւեց, մտածած վճռից զո՞հ մինչև անգամ մատը օգու՞մ թափ տուեց, որը դիպաւ չարդախի սեան սլատին, և ապա գլուխը օրօրելով՝ աւելացրեց — Սէրգէյ Պետրովիչը տակին մնացողը չի, ամա չէ: Անորոշութեան մի այնպիսի դրութեան մէջ էր Պետրովիչը, որ չիմացաւ թէ առաջ ինքն էր նրան դուրս անողը, իսկ այժմ ինքը պիտի դուրս գայ. իւր վճիռը ինչպէս որ մտածել էր եթէ իրապէս գործադրէր, Պետրովիչի հէնց իրա ասածով, ինքը պիտի տակին մնար, բայց նա այդ բոլորը չէր զգում, որովհետև ինքն իրան կորցրել էր, և մտածածը չէր ըմբռնում:

Ամառանոց գնալը Սէրգէյ Պետրովիչի կողմից դրական կերպով վճուեց հէնց էգ օրը, Կազլիչի ներկայութեամբ, բայց մի պայման կալ որ կնոջը ծածուկ աւելի ուրախացնում էր, քան թէ տխրեցնում. բանն այն է, որ Պետրովիչը մենակ իրա հին ամառանոցը պիտի գնար, իսկ կինը լակոաների հետ ուր ուզում է, ըստ իւր ցանկութեան, Կազլիչը զբանից աւելի լաւ բան չէր կարող սպասել, իսկ կնոջ ուզածն էլ հէնց այդ էր: Ա-

մառուայ սկզբներին, քաղաքում Սէրգէյ Պետրով-
իչի տունը արդէն դատարկ էր. նրա տան կահ-
կարասիները ծառաները յետեից պիտի տանէին,
իսկ ինքը վաղուց արդէն գնացել էր պառաւ Մար-
կօի մօտ, և երբ ուշ երեկոյեան Պետրովիչը ծե-
ծեց պառաւի կիսաւեր դուռը, Մարկօն հասկա-
ցաւ, այդ նա պիտի լինի, մանաւանդ որ վեր-
ջին գիշերները երազում շատ էր տեսել նրան,
բայց դուռը բացելու ժամանակ զգուշացաւ, թո-
ղեց որ մէկ էլ ծեծի.

— Մարկօ, ա՛ Մարկօ

Պառաւը աւելի մօտ գնաց, ձայնը փաղա-
քշական էր ու դուրալի, բայց մի ձայն ընդմի-
ջէց, ըստերեւոյթին իրան էր կանչում

Կու՛մա, ա՛ կու՛մա

Դարպասը շրխկաց, Մարկօն առաջ անցաւ,
և յոգնած Պետրովիչը համարեա թէ կառքից,
իրան նետեց պառաւի գիրկը. լաւ էր որ տեսնող
չեղաւ միտն պատճառով, թէ չէ, Մարկօն սաղ-
սաղ պիտի գետինը մտնէր, բայց նորեկը չթողեց
նրան էդ մտքերի մէջ, աւելի սիրաշոյեց

— Քեզ համար դեռ անցեալ տարւանից եմ
ասել որ պիտի առնեմ, գրկիցս ինչո՞ւ ես փախ-
չում. ասաց, ու համբուրեց ջրալի շրմփոց առաջ-
ացնելով, և եթէ կառասպանն էլ չընդհատէր ասե-
ով

— Բարին, ա՛ բարին վճարեցէք յետոյ, Սէր-

գէյ Պետրովիչը պիտի դժւէր հաստացնում եմ, նա մինչև անգամ բարկացած յետնայեց, ուզում էր ասել ինչն էս խանգարում մեզ, բայց Մարկօի ուժեղ ձեռքը փականք եղաւ նրան. Պետրովիչը հասկացաւ, որ միայն սիրող սրտերը կարող են ըմբռնել այդ փոքրիկ կատակը, և դրա համար մի երկար ու լիքը ծիծաղից, աշխատելով նմանել այն վոյրկեանին, երբ կազլիչն էր այդ անում իւր կնոջ մօտ, բայց պառաւը ընդմիջեց առաջնորդելով նրան դեպի վերի յարկը:

Տուն մտնելուց յետոյ Սէրգէյ Պետրովիչը մի լաւ աչք ածեց չորս կողմը, նորոգւած ոչինչ չկար, բոլորը հին էր, դեռ անցեալ տարւանից. — Սխր Մարկօ, քեզ չասացի որ էս բուխարին քանդել տուր, — բարկացած դարձաւ նա պառաւին, — էստեղ սև հաց դնելու տեղ չի — շարունակեց նա — էս ինչ կոնք է էստեղ վեր ընկած, վերջացրեց նա ոտով մի փոքր էլ հրելով նրան: Եւ էդ բոլորը Պետրովիչը ասում էր մի էնպիսի խնամքով ու հոգածութեամբ, որ կասես իւր սեփական տանը լինէր, իւր ապրանքների տէրը. բայց մէկ-մէկ էլ մտածում էր, ու բացադրում պառաւին նրան շխրանեցնելու համար, որ իր ասածի մէջ խորթ ոչինչ չկայ, որ ինքը ասում է միայն այն, ինչ որ թելադրում է սիրտը, և որ Մարկօն նոյնքան պատկանում է իրան, որքան ինքը իւր անձին:

Առաւոտեան Պետրովիչը էնքան էլ շուտ չէր գաթնելու, մանաւանդ որ յոգնած էլ էր, բայց Մարկօի ձայնը անհանգստացրեց նրան. նա վեր կացաւ համարեա թէ կիսամերկ, և կիսաբաց դռնից դուրսը հանելով անհանգստութեամբ հարցրեց.

— Մարկօ, էդ ինչ է պատահել

— Ոչինչ պարոն, կաթվածառողի հետ եմ վիճում, դու հանգիստ քնիր:

Եւ դրանից յետոյ Պետրովիչը լսեց, թէ ինչպէս Մարկօն բարկացած հայհոյեց նրան, մի քանի անգամ դուրս ասաց, պատրասուեց աքացի էլ տալ, բայց կաթնաւաճառը պինդ կպէլ էր սանդուղքների փայտին—կճուճդ առ սևերես, — այս անգամ արդէն՝ վրվրեց պռոււը—փող ենք տալիս խու գարավաթ չի, ինձ պարոնիս մօտ պիտի ամաչացնես, ի՞նչ է, բերելուցդ առաջ մի անգամ հոտ քաշէիր յետոյ, կեխտոտ շուն—վերջացրեց նա:

Սէրգէյ Պետրովիչը գլխի ընկաւ, որ Մարկօն իւր համար է գժւել, որ էդ բոլորը առաջ է եկել սիրուց, և որ նա պարտաւոր է այդ ներքին զգացողութեան թարգման հանդիսանալ. և այդ բոլոր եղածից գոհ, մի էնպէս ճշմարիտ հաճոյք զգաց իրան մէջ, որ կարծես ամբողջ աշխարհը իրանը լինէր: Նա մինչև իսկ, պատկերուց յետոյ ոտերը հակառակ կողմը արաւ, և

սկսեց շվշվացնել մտածելով, թէ-լաւ էր որ աւելի շուտ գլխի ընկաւ քան հարկաւոր էր, որովհետեւ իւր կարծիքով Մարկոս մի հատիկ էր աշխարհում: Մինչ այդ, պառաւր կաթնաւաճառին ճանապարհելուց յետոյ, բարձրացել էր կտուրը և դիտում անցնող զինւորներին. նրանց խմբական երգը դուր եկաւ Մարկոին, և նա հպարտացած՝ չորս կողմն էր նայում մէկին արտահայտելու իւր ուրախութիւնը, բայց Պետրովիչը ներքեում քնած էր, իսկ պառաւր մենակութիւնից ճաքւել էր ուզում. և նա ոգևորւած՝ հէնց էնպէս ինքն իրան բացականչեց

—Յրեխէք կօզակներ, կօզակներ

Իլենկան առաջ ընկաւ փոքրիկ եղբօրը կըրծքին, իսկ նրան հետևեցին մանուկների մի ամբողջ գունդ, ոտաբոբիկ ու զզզուած, լաթի մի կտոր միայն փորի վրայ՝ նրանք ամբողջապէս բռնեցին փողոցի հակառակ կողմը: Մարկոն դիտելուց կշտացել էր, որի համար և պարոնի լուացւելու ջուրը միտքը ընկաւ, նա սկսեց կանչել.

—Իլենկա, օ իլենկա

Երեխան չ'սեց, նրանք կօզակների հետ շուռ էին եկել մի ուրիշ փողոց, իսկ Մարկոն ցածրանալով՝ դռան մէջ հանդիպեց Պետրովիչին որ և սկսեց պատմել: Այդ այն ժամանակն էր, երբ կառավարութեան ոյժի վրայ ժողովրդի մէջ հակառակ կարծիք էր տարածւել. Մարկոն չէր

սխալւել, այդ հայերն ու հրէաները իրան խաբել էին, և նա հրճւանքով տեսնում էր որ ամեն ինչ սուտ է, ու մտացածին

— Դէ էդպէս է, փոքր մարդիք միշտ մեծերին չեն հաւանում, մանաւանդ որ այդ մեծը որոշ առաւելութիւններով օժտւած, խնամակալութեան տակ է առել դրանց, աշխարհքի բանը միշտ այդպէս է պարոն, — աւելացրեց նա — քոստ այծը փոխանակ իրան բժշկելու, ընկերներից է խոկում... Պետրովիչը գլուխը օրօրեց, մատը շրթին տարաւ, ու լսելուց յետոյ խորհող եղանակով աւելացրեց, թէ — աղւէսի դունչը որ խաղողին չի հասնում, ասում է խակ ա. նրա կարծիքով Մարկօս իգուր է նեղանում, քանի որ դրա մասին մտածող մեծ-մեծ մարդիք կայ, իսկ ինքը, Մարկօս, այդպիսով մի աւելորդ պաշտօն է յանձն առնում, աւելի շուտ վնասելով իրան, քան օգնելով մի ուրիշին:

— Կիրը ամեն հաջողի որ լսես, պիտի փետր ձեռքիցդ վեր չ'զցես, երկուսի հէրն էլ անիծած, խօ աշխարհքի դարդը ինձ ու քեզ չեն տւել, փիէ...

Սէրգէյ Պետրովիչը կարմրեց, ուզում էր շատ խօսալ այն էլ բարկացած, որովհետեւ դէմքի մկանները ուռել՝ և աչքերը իրենց բնից դուրս էին եկել, բայց նա իրան սանձահարելու մի բան գգաց, որովհետեւ պառաւը հէնց այդ

ըոպէին գլուխը կախ գցեց, և ոտի մասներէ ծայրով սկսեց փորփորել յատակը: Իւր կնօջ մօտ այս դէպքում, Պետրովիչը գուցէ զիջող չհանդիսանար, բայց որովհետև զիմացինը Մարկօն էր, էն էլ խռոված ու լալկան, նա տեղի տուաւ, ձեռքը տարաւ դէպի քիթը սրբելու պատրւակով, և ամբողջ դէմքը ատի մէջ առնելով կարմրութիւնը վանել աշխատեց:

— Հէչ փիքը մի անի Մարկօ, թէյը պատրաստիր, մեր պապերն են ասել որ մենք տակին մնացողը չենք, ինչ ես էդքան մտածում. այդ ասելով Պետրովիչը ուզում էր սիրաշոյել պառաւին, նրա սիրտը առնել, և եթէ հարկ լինի, կռանալ մինչև նրա հողաթափները, որովհետև իւր կարծիքով Մարկօն չալիտի տրամէր, քանի որ իրա հետ մի ուրիշին էլ տանջում էր. բայց պառաւը արդէն թողել հեռացել էր, նրա ձայնը դարպասից էր գալիս:

— Մարալ է, մարալ, ջէյրանը ինչ եմ անում, կաքաւի պէս էնպէս է սոթ տալիս, որ կասես հէս ա թե առաւ թռաւ, շինծու գրաւչութիւնը քանի կոպէկ արժէ, ներքին գեղեցկութիւն է հարկաւոր ինձ, և Մարկօն ոտից մինչև գլուխ այդպիսիներից է, ու ինձ համապատասխան: Նա կանգնած տեղից շուռ եկաւ դէպի սենեակ, նախօրօք մի հայեացք գցելով Մարկօյի յետեից, և ապա աջ ձեռքի երկու

ցուցամատը իրար խփելով, շվշվացնելով տուն մտաւ. այդ արդէն նրա սովորութիւններէից մէկն էր, Պետրովիչի կարծիքով ուրախութիւնը պիտի ուրախութիւն բերի, իսկ տրամութիւնը տրխութիւն: Անլուայ երեսով, սենեակում մի քանի անգամ պտոյտ գործելուց յետոյ, Սէրգէյ Պետրովիչը ընկաւ դեռ չ'հաւաքած մահճակալի վրայ, ոտերը գետնին թողած, բերանքսիվայր՝ և սպասեց լուացելու ջրին. Մարկօն չէր մոռացել որ պարոնին ջուր է հարկաւոր, բայց մէկի հետ դարպասում խօսքի էր բռնել, և դրա համար օրի ճաշ դառնալու պատճառ եղել. ասենք էդպէս փոքրիկ մեղքերի համար Պետրովիչը պառավի վրայ բարկացողը չէր, բայց չէ՛, հարկաւոր էր մի փոքր էլ կարգապահութեան սովորել, մանաւանդ որ Պետրովիչը խոստացել էր նրան քաղաք տանել, քաղաքի կեանքին ծանօթացնել, պատւի, շրջանի մէջ գցել. էդ փոքրիկ մտածմունքները գլխին, Մարկօն մօտեցաւ Պետրովիչի դռան շէմքին, և առանց նախազգուշացնելու դրսից ձայն տուեց. նրա մտադրութիւնն էր, հէնց այդտեղ էլ պարոնի միտքը գցել անցեալ տարւայ կաթի դեռ չվճարած փողը, երբ Պետրովիչը մեկնելու ժամանակ մանր չ'լինելու պատճառով, թողել էր էս տարւան, բայց ինչպէս կ'տեսնէք, յիշողութիւնները դաւաճանեցին նրան:

— Պարոն, ա՛ սպարոն

Շշկլւած Պետրովիչը թեքերը բոլորովին վեր քաշեց, հալաւի կոճակները դուրս գցած մազոտ կուրծքը ամբողջապէս բաց արեց, և այդպէս հողաթափերով դուրս գնաց. նրա հագուստն ու շարժւածքը այնքան օտարոտի էր, որ Մարկօն նախ յորանջելով յետ-յետ գնաց, և ասպա խելքի գալով՝ մի փոքր ուշ հարցրեց

— Պարոն, մի՞թէ այդ դուք էք:

— Այո, ամբողջապէս ես:

— Զարմանալի է և չճանաչեցի, որովհետև կուրի պատրաստող ցուլի էիք նման:

— Ընդհակառակը, լուացւելու էի պատրաստ-
ւում և դա շատ բնական է, վերջացրեց Պետրովիչը յուզուած ու բարկացած:

— Ուրեմն այդ դուք էք եղել հան, այս անգամ արդէն տուն մտնելով սկսեց կատակել Մարկօն:

— Այո, ոտից մինչև գլուխ ես, վազուելով պատասխանեց Պետրովիչը, և երկու ձեռքը ավարած կոնքի վրայ կանգ առաւ,

Մարկօն այլևս չկարողացաւ իրեն զսպել, երբ շփոթւած Պետրովիչը ջրի տեղ կաթի հեղուկը շրմփացրեց երեսին. նա իր կճուճը ձեռքում պահելու փորձ արաւ, և փորը բռնած սկսեց շատ բարձր խնդալ, ինչպէս երևաց՝ Սէրգէյ Պետրովիչին շատ էլ դուր չեկաւ այդ, և նա կաթոտ երեսը հակառակ կողմը ուղղելով, սկսեց ինքն իրան մրթմրթալ

— Փիէ, սա խօսքն անցաւ իւր մէջ-
մունութիւններով, կնիկս ինչ, դժբախտութեան
վրայ ծիծաղելը ինչ, փոխանակ ինձ հետ ցա-
ւակցելու, նա արդէն մի մահանի էր սպասում
իւր գոյնը ցոյց տալու քի... Նա գնաց ներքև
դէպի սենեակի դուռը, և երեսըբիչը առնելով՝
սկսեց մաքրել դէմքը, Մարկօն այլևս չէր երե-
ւում, կաթի ափսէն ձեռքին նա դուրս էր եկել
բակը, և դարպասը կողպել աշխատում. դրսից
հրացանի ձայն էր լսուում, կօզակները յարձակ-
ւել էին մի ինչ որ տան վրայ, ազմուկը մօտե-
նում էր:

— Այստեղ մտաւ, այ այստեղ, լսեց մի
խռպոտ ձայն:

Մարկօն տեսաւ, թէ ինչպէս հաստ փորով մար-
դը մատով իրանց դուռը ցոյց տուեց, որից յետոյ
դարպասը փոքր ինչ ճոնչաց, և կրնկան վրայ
յետ գնաց. դրանից յետոյ պառաւի համար
ամեն ինչ պարզ էր, մանաւանդ երբ նա տեսաւ
Սէրգէյ Պետրովիչին միևնորս շորերով բակի մէջ
զինուորների ձեռքին: Մի բոպէ նա գլուխը կոր-
ցրեց, դէս ու դէն ընկաւ, բայց ամեն անգամ
էլ ձիաները արգելեցին նրան որ և է քայլ անել,
և երբ Պետրովիչը վերջին անգամ մեռած աչքե-
րով նայեց նրան, նա պատասխանեց.

— Կաթի փողը կարող ենք չ'վճարել, որով-
հետև հոտած էր, իսկ անցեալ տարւայ լուացա-

քարի փոփոքը, սենեակի վարձի հետ...

Դրանց համար կազմիչին դիմիր, — շնչաց
Պետրովիչը հիասթափուած, — կնոջս հետ ապրի,
ու իմ պարտքերը չը տայ, դա էլ մի բան չի.
բայց մի բան Մարկո, նրան երբէք չասես, որ
ես սակիւն մնացի.

Ու Պետրովիչի հէնց իրա կարծիքով, ինքը
դեռ բոլորից բարձր էր:

ԳՁԻՐ ՄԱՄՈՒՐԸ

(չակերտներում)

Եւ ձայնը լսում էր հեռուից.

Բազարում մի հինգ-վեց մարդ փախսուկով
խօսում էին իրար հետ, շուտ-շուտ հետ ու
առաջ մտիկ տալով որ լսող չ'լինի, իսկ գզիր
Սամուրը Վեախսենց կտրից կանչում էր հա
կանչում:

—Վայ ինգուր որ, ուզուց տեղման ա նիալ,
տօնը մին մարդ, աղչիկ, բախի, խէզան, մատ-
լա նէք մօրախի սէրմ կուաիք, ընգջնագ բիցե-
ցիք, և սօրուն լսեցիք, թա չէ, շտրափը ճկրտ-
նօրաւը կախ ա տւօծ...

Նա անցաւ գիւլի միւս թաղը, Զարգարաց
կտուրը, այնտեղից էլ նոյնը կրկնեց, և ապա
հպարտ-հպարտ գնաց դէպի Մէլիք-Բէգլարեանց
տուն:

Ընթերցողը թող Մէլիք բառը հասարակ բան
չիմանայ, նախ՝ որ Սամուրը մէլիքից, տէրտէ-
րից, և մէկ էլ մի քանի աղսախկալներից բացի

հասարակ, իւր կարծիքով ՏԱՂԱՐ գիւղացիների հետ գործ չունէր, երկրորդ՝ որ Սամուրի տեղ մի ուրիշ դարձեալ նոյնը կանէր, որովհետև գիւղերում մէլիքը իւր արքանեակներով հանդերձ, կէս թագաւոր է:

Կարճ, փոքրիկ հասակով, գիւղացիների ասած «գեօղակ» մարդ էր Սամուրը. սև չուխա հագին, սև գառան մորթուց կարած գգակը գլխին, արծաթի քեամարը կապած մէջքին, շէկ բէխերը սրած, ծիծաղկոտ, սիլի-բիլի մարդ էր, էնքան էլ գուդի չէր. գիւղի գգիւրութիւնը ում տաս որ գորգի չ'լինի, ամա չէ, գգիւր Սամուրը գորգի չէր, մէծի հետ մէծ էր, փոքրի հետ փոքր, կնանոց հետ էլ էնքան լաւ էր վարւում, որ ասելուց դուրս է... Հալլամ-ղալլամ մարդ չէր, վարւող էր, դէ համա ինչ անես որ աչքը մի քիչ շոր, մի քիչ էլ կեղծաւոր էր, թէ չէ՝ խօ մնացած ամեն բանը լաւ էր:

Սամուրի մին փիս բնաւորութիւնն էլ էն էր, որ գիւղի հարս ու աղչկերանց շատ էր սաթաշմիշ գալիս, գիւղի որ բակը որ մտաւ, որ տեսաւ էնտեղ մին ջահիլ հարս՝ կամ աղջիկ կայ, կսկսի եօխշ դուրս եկած այդու էլի պէս ականջները կախ գցիլ, լեզւին զօռ տալ, աչքով ունքով անիլ, ծիծաղկոտ դէմք ցոյց տալ, շողոքորթել, սիլի-բիլի անիլ. դէ ամա ինչ անես, որ սլառաւներն էլ դրա լեզուն հեշտ էին հասկանում, հախից լաւ էին գալիս:

Ամբողջ օրը գիւղի մէջ Սամուրի ուրախ
բրբջոցն էր լսում, մին տեսար էս պառաւի
հետ հանաք անելիս, մին տեսար իւր ընկերա-
կից տղաների մէկի ականջը քաշելիս—մեր տղայ,
նշէնածդ թառլան ա, մի էլ տեսար փոքրիկ
մանուկների հասցէին շարտեց — քոակիննադ
փլաւ արիւմ... Մի խօսքով բոլորի համար էլ
խօսք ունէր Սամուրը, բոլորն էլ երեսանց յար-
գում շոգոքորթում էին իրա պէս, մանա-
ւանդ այն օրւանից՝ երբ նա Մէլիքի բաջա-
նաղը դարձաւ: Հէշտ բան է, գզիր լինել՝ էս էլ
մէլիքի բաջանադ, տղու նման մի ձեռք տօն ու
տեղ շինեց, փարշ արաւ, ու հարսը բերաւ մէ-
ջին նստացրեց, հանաք էք կարծում հա՛...

Կ. գիւղում գզիրութեան մէջ դրանից շատ
եաշամիշ եղող չեղաւ,—մին խօսքով տղայ ետ
տղայ, սարի նման դօշը դէմ ա տւօծ, մալիք ա,
մինչ գզիր, աս մուծ չէնը մա՛ վերա կոխած
տակը ուտիս, հրցնողըս հուվա, խօսուղս հուվա,
խուսիած տեղն ալ ըսիին դուք քօյնայ մարդիք
իք, ձեր դաւրը անց ա կացալ, ձեր խուսուլու
վախտը չի, թող ձեր տղերքը խօսին. էստի
խօսքօրաւ ուէինաս քուէնիին, դրիս անծէին, շէնը
պլօկալըն իսկի տարը խաբար չի. դէ համա հինչ
էրիս որ տօղուս-տօղուն գիղինիլաւ՝ հօր պարտ-
քըն ալ ա տւօլ, բուրջու նման տնարին ալ կին-
նիցոււալա աս քոբիած բիբիքնօրուս ուշկին:

Տղայի բէն ա, խա չի արիլ, սարի նման քրմա-
կին կեաննած ըն, մին թարափը մուղնի Բէզլար,
մին թարափն ալ ան առսրղ Մուխտար փաշան,
հալա դէն մնահած ան մի քանի լակուտ-լիուտ-
նան... Ետաւ ալ որ ըսիիս թա, շէնը քինդւիսա,
ուրինորըս մտիկ չին տայս, հիլովուրուք ինդուր
հէտի:

Յաճախ կրկնում էին ծերերը այստեղ այն-
տեղ նատուած. բայց դրանց լսողը ո՞վ էր, Սա-
մուրի ասած ֆեօհինա մարդիք էին պրծաւ գնաց,
ասպարէզը մնում էր մի խումբ վամպիրների,
որոնք սզրուկի նման ծծում էին գիւղացու
քրտինքի մի խոշոր մասը:

Գրածիս եթէ չեմ սխալում, կապացուցի
ինքը Սամուրը, եթէ ձեզնից մի որև է մէկը
հարցնի նրանից՝ թէ, այդքան չարչարուելուց հե-
տոյ չեզ ի՞նչքան օգուտ է մնում, ախրը գիւղե-
րում առանց օգուտի ջաւրի տակ չեն մտնում,
անլուծ եզ չեն դառնում, լուծը ում վզին որ
դրեցիր թէ չէ, կնշանակէ խոտն էլ պիտի տաս,
գարին էլ, հալա եթէ մի քիչ էլ շատ խօսես,
ծոցիդ հարսն էլ, դէ աւելին ի՞նչ կուզես: Սա-
մուրը ինքը ի՞նչ անի, լուծը դրել են վզին, կը-
նշանակէ արժանաւոր է, խոտն էլ պիտի տան,
խօ ամեն մարդու վզին լուծ չեն դնում, դէ թող
Վարթագարա մէլիք ընտրեն, կութանա գզիր,
Չամբիւլա ալ աղսախկալ, ո՞վ կնդունի, ո՞ր դաւ-

Թարուսն է գրւած, ամենից շուտ Սամուրը կընգիմանայ, հանաք բան է, մին լիքը բերանով երկու անգամ իրար վրայ մէլիք, գզիւր ասայ, և ետով էլ բաջանազը դիր վրան ինչ կ'դառնայ. ախրը դա մին ուրիշ բան ա եէ, գիւղի անջքն ա, աչքը, Սամուրը ինչ անի, եթէ գզիւր չ'լինէր, ո՞վ գիտէ գուցէ մէլիքի քենին էլ չ'տային, թող Սամուրը ինքը խօսի, մայրը էնքանն զնաց եկաւ որ՝ ասենք էնքան էլ հարուստ չէին, դէ համա ինչ անես, վերջն էլ որ թաւջուց վացուն—օխտանասուն մանէթ գլխեց տարաւ մէլիքի մօտ, բաները խօ ինքը-ինքը գլուխ եկաւ.

—Ա՛ֆֆարիմ տղայ, անչի իս, ավչի, քէնիս քուննա որ կայ, բաջանազսրս որ կաս, մատքիդ հիւր ա նիած, ինձ մէլիք Բէզլար կասին...

Այս այն ժամանակն էր, երբ մի անգամ չախկալ-հարապետը սիրտ արեց հարցնել

—Սամուր, թաւջու աս տրետում յինչքան ա մնահալ

—Էն ոչինչ, չեթերու չեթը, իսկի բօղազ թըջիլու գադ չի

—Այսինքն քառորդի կէսը, դժգոհու թիւնը իրաւացի էր, այդքան ճրիակերներին եօթանասունը չէ, հարիւր եօթանասունն էլ դեռ քիչ էր, ինչ մնաց որ այդ տարի խեղճ գզիւրն էլ դեռ պիտի պսակւէր:

Գիւղացիք բոլորը լսեցին Սամուրի ձայնը, սև տարի էր ինչ անէին, էգուց էլ մորեխի սէրմ

հաւաքելու պիտի գնան, իսկ գործը թող մնայ, դէ գիւղը էգպէս է, մի օր մորեխը, մի օր կարկուտը, մի օր էլ սելաֆը, էլ տակինն ստերս մնաց, գիւղացին ինչո՞վ պիտի ապրի, չ'գնաս էլ՝ չի լինիլ, էլից ետ մնաս էդ էլ մի բան չի, ամա որ մէլիքը հրամայեց, կը գան գոռով գլխիդ տալով կտանեն. զգիր ա, կանչեց պէտք է դուրս գաս, թէ չէ, կը գնայ մէլիքի մօտ ստանիթուն կանի, դէ էն ժամանակ սեր եկել է մեզ տարել — սխըր որ տաւար գիւղացի ենք, պէտք ա կու ու բէգառում տաւար էլ մեռնենք, թագաւորի բէգառը ճանապարհն ա, էս էլ Աստծու պատիժն ա, էս էլ նրա բէգառն ա. — և լուռ, ժայռի տակ նւաղած, ձեռքը ծնօտին յենած՝ ցաւերի տակ հիւժւած գիւղը քնեց:

Բազարի մէջ խօսող մարդիկը միայն չըքնեցին, նրանք եաւաշ-եաւաշ դիմեցին դէպի Մէլիք-Բէգլարենց տուն, էդ գիշեր խօսալու բան կար, համ էլ մի քիչ կըտըռ-պըտըռ հաշիւ կար մաքրել էր հարկաւոր: Ամենից յետոյ եկաւ Սամուրը, փափաղը ծուռ դրած, դաւթարը կոնտակին, Ղալխան արըխնան չըստ արած, ոտերը դցած, դալամդաշը ձեռքին բռնած, չուխի փառակը ուսին դցած, քէլէխի սովոր փորը մի փոքր դուրս ցցած, վիզն էլ կուչ բերած՝ կարճեցրած, որ աւելի խրոխտ երևայ և տող-մարդը գիւղի գրագիրն էր թէև դրել չ'գիտէր,

Մէլիք Բէգլարի բաջանազն էր, ով կարար նրան մի խօսք ասել...

—Սամուր, փափաղդ փէլա դրէ, քէփդ քեօք շօռ եք, հիւր կլօխն ա ցւիս որ քի մի չօռ ասի, քմակիդ կեաննած ըմ դեօշ տօ, հալամ-հալամ շան տղա սարտ չի արիլ քի մին խօսք ասիլ,—մտեց թէ չէ, Սամուրի կոնատակերը տւեց փափաղչի Առաքելը. իսկ հոգաբարձու Վարդանը աչքերը իւղակալած որ դաւթարը տեսաւ, ծիծաղկոտ դէմքով մի փոքր էլ կարմրած՝ սրա-նրա երեսին մտիկ տալով կեղծաւորաբար աւելացրեց—ան բաշրա դօնում Սամուր, եկանր, աթ մեր հոգապահուց դաւթարը մին տօր ցում է: Սամուրը չիմացաւ բարի երեկոյ ասաց՝ թէ չէ, միայն հպարտ-հպարտ դաւթարը տւաւ նրբանց, չոքեց և սպասեց.

—Դէ Բէգլար ալ հիւր հղաքինըս փմիս, հարցրեց փափաղչին

—Ան երկու գիւլ կիածներու, պատասխանեց Բէգլարը

—Երկունս ո՞րն ա եէ, մին Փռանգիւլն ա ալի, խօսեց լոնդոնցին

—Պա Մուխտար փաշան, աւելացրեց հոգաբարձուն

Իբրաւ, գիւղի երկու մէծ վաշխառուններից դեռ և ոչ մէկը ներկայ չէին նիստին, մէկը գեալից Ակուփ Փռանգուլուց ազգից, իսկ միւսը

ղինից Խուզի Մուխտար-փաշա մակ անունով-
այդ երկուսից և ոչ մէկը հասարակական գոր-
ծերում երբէք չէին խառնուում, բայց իրանց
շատ խօսալուց, և մէկ էլ գիւղում յայտնի գիրք
բռնած լինելուց յետոյ, Մամուրի նամանները
ի հարկէ գրանցից պիտի վախէին, նիստի պիտի
հրաւիրէին:

Առանց զինից-խուզիի ո՞ր ճանճը տեղից
կլթուչի, ո՞ր տերևը քամուց կշարժւի, մի էդ փոթ
անունը երկար ու բարակ մէկ էլ կրկնեցէք, և
յետոյ մարդուն ճանաչեցէք է, պա իգուր են
էդ անունը աւել նրան հա, դէ թող ի՛նձ էլ ա-
սեն, ինչո՞ւ չեն ասում, նրա տրխի մի թայումը
էնքան խելք կայ, որքան փափաղչի Առաքելի
գլխումը չկան.—որ մին պօլկ սալգաթ տաս,
մա տանիլա ծօրը քարաւը գիւղոյսի ածիլ տակ,
կտօրիլ, դրաղ կեաննիլ, մարդը Մուխտար փա-
շա եա, խու գարախաթ չի, Ասուած սարը ցույս
ա, ձիւնը գիձիա,—յաճախ իւր շրջանում կատա-
կում էր չարաքտար Յարթունը

—Վարդան, ալ ընդուք գլացուք չին, դու
ասա, իսկ Մամուրը չոթկը թող գցի,—ասաց
լոնդոնցին—ինդուց մարարն ալ, մինչև լուս մա
հղաքնան փմըլացուք չիք խու...

—Պա առանց Ակուփ եզնան, առանց Խուզի
ափին բէն ա կլօխ դուլ, ծաղրի գցեց Վարդանը,
Մէլիքը մի քահ-քահ ծիծաղեց, իսկ լոնդոնցին

վեր կացաւ դուրս գնալու, գլուխը մի սլինդ կպաւ դռան շէմքին, որից յետոյ երկու ձեռքով բռնելով — քու տէրնը հարի, ասաց, և տազ արած նստեց տեղումը: Դա մի նիհար, քթում խօսող, երկար՝ և չափից դուրս բարակ մարդ էր, նման աշնալիսի շների, որ հաջում են և երբէք չեն կծում, մարդու յետևից կխօսէր օրը մինչև երեկոյ, կբամբասէր սրանից, նրանից, տեղը եկած տեղն էլ մէկ-մէկ ուշուց կտար, իսկ կամքի ոյժ կարծես բնաւին չունէր նա, մի տեսար սրա կողմը պահեց, մի տեսար նրա: Իւր երկար հասակի և երկար խօսալու համար իւր հանոր տղորցից նա ստացաւ Լոնդոնցի մակահունը, իսկ մինչ այդ՝ գիւղացիք նրան ճանաչում էին շալա-Սհակ փոթ անունով, սրանից էնքան էլ վախելու չէր, անատամ պառաւ է հաթող խօսի, համա Մուխտար-փաշից բոլորն էլ քաշուում էին—հալլամ-ղալլամ մարդ է, բոլորներին էլ իրար է խառնում—ասում էին նրա համար — մի գործ եթէ գլուխ բերած պրծած վինիս, կգայ իսկոյն դաբբա կտայ, ամեն ինչ կըքանդի, կգնի էն կողմին, սաանիթունը աչքերիցը թափւում ա, տեղը եկած տեղն էլ էնպէս թիւլքի ա դառնում, որ հատը չլինի, դէ ամա ինչ անես որ տղերքը յաջողութեան մէջ են, ինքն էլ մի քիչ հարուստ համփա եա, պրծաւ գնաց, էլ ետքը ընկնողը ո՛վ ա, թէ սա մարդ պլոկուդ ա.

—գեօղ Մոսէսա անըմբնա դիւս իկած, ալ ըսիս
չին թա օրը ցիրեկաւ, քօղցը լիւզի նշէնց տա-
լաւ, քիւչի մաժ տեղին, սկօն վախադ ակնըդ
ուաշկին՝ մարդըն պլուկիս. մուծ գեօղը ինքը Սա-
մուրն ա, դէ համա հինչ էրիս որ մալիքի բա-
ջանաղն ա, իրիսպաշտօթիներ անց ա կայս ալի...

Այսպիսի տրտունջներ գիւղացոց խաւերում
բնաւ վերջ շունէին, մանաւանդ ձմեռը երբ
շարւում էին դարմանի կրակի շորս կողմը, էր-
ւած սրտից միայն այդ խօսքերն էին դուրս
թռչում, ուրիշ էլ ի՞նչ կարող էին անել

—Վարդան շուտ արա—ասաց մէլիքը—գի-
շերը անցնում է—քառասուն մանէթ թաւջուց է
մնացել,—սկսեց Վարդանը, գգիւրը չոթկը գցեց՝
իսկ մնացածները ուշադրութիւնները լարեցին—
երեսուն մանէթ շկօլի փող ա, հիսուն մա-
նէթ քանքանուց է մնացել, քառասուն
մանէթ էլ եկեղեցոյ փող ա, դրանից քսան
մանէթ մէլիքի մօտ ա, տասը մանէթ իրանց
Վէտիսի, տասը մանէթ էլ ինձ ու Սամուրի մօտ.
նորից երեսուն մանէթ էլ մին գցիւր Սամուր,
էթ էլ դօնաղի փող ա

—Զիրօտուղա հաշիւը խու վիրջիցնւալըք,
հարցրեց փափաղչին.

—Հո, պատասխանեց Սամուրը — նրա և
Մրադաց Ալիքսանայ վէքսիլը ճղեծ ըմ.

—Պա Նսայի կնգանը, հարցրեց Լոնդոնցին

—Նրանն էլ էս կիրակի կը թափեմ, պատասխանեց Սամուրը աչքով անելով

—Ա՛րա, իս խու Մանգից Կէւորք չիմ, խայիս ակնաւ ըրիս

—Այշի մա մին էգի բէն, — պատասխանեց Սամուրը և սկսեց բոլորի հետ միասին ծիծաղել:

—Դէ լաւ, բոլորը միասին ինչքան արեց, հարցրեց մէլիքը. Սամուրը ուշի ուշով մէկ էլ նայեց չոթկին, աչքը անտղեց աւչու պէս, և կակաղելով ասաց

—Բոլորը միասին երկուհարիւր քառասուն...

Պիտի ասել որ Սամուրը այդպիսի շրջաններում իրան միշտ ազատ էր պահում, որսորդներից մեծը ինքն էր, նրան խօսք ասող չէր լինի:

Առաւօտը լուսացաւ

Եկեղեցոյ տակին հաւաքւել էին Տօնը մին մարդ, հարիւր տուն ունեցող գիւղից՝ միայն քսան մարդ, մի քանի երեխաներ, և մի երկու այրիներ էին հաւաքւել, մնացածը չկային.

Դէ գիւղում էդպէս է, մի քանիսը ոչ բարով «իշխաններ» են, մի քանիսն էլ գրանց բարեկամներ, ազգականներ, և խնամիները, մի երկուսն էլ տէրօէրի բարեկամները կը լինեն, էլ մնացած կոր ու բէգառ գնացողները սովքեր պիտի լինեն, եթէ ոչ անտէր այրիները:

—Ո՛ւր են պա էն մնացածը Սամուր, հարցրեց Թաթուսաց Օվանէսը բահի վրայ կոթնած.

— Կէսը գնացել են, մնացած կէսն էլ յիմա
կը գան, պատասխանեց Սամուրը

— Առաւօտեանից էստեղ կանգնած եմ, անց-
նող չի եղել, մի ստիլ, Խուզիաց, Մարութաց
տներից սվքեր են գալու

Մոռացայ ասել որ զիւզի աղսախկալները
էդ ժամին տէրտէրաց կտուրը հաւաքւած, իրար
հետ խօսում էին, Խուզի ափին իսկոյն հրամա-
յեց Սամուրին Ափրամա սպօրցից մէկին կան-
չել իրանց համար գնալու, Սամուրը սաքի թէ
չլսել ձեացրեց, ականջի քամակը դցեց ու լռեց:

— Փնտթ էք արել Սամուր, տունը ինչքան
սերմ է ընկնում, հարցրեց Օվանէսը

— Տունը չորս փութ, իրեկի մէլիքն ա
փառթ արել

— Ես քաղաքում տեղեկացայ՝ ինձ ասացին
որ երկու փութ, ինչո՞ւ չորս փութ, ձեզ համար
էլ մենք պիտի հաւաքենք:

— Դէ լաւ, դու երկու փութ բեր Օվանիս
ափի, քեզնից չորս փութ ուզողը սվ ա

— Դէ գնացէք ղօշաղներ, գնացէք, իրինակը
բիճրիալ ա, կէսօր ա դէռալ, խօսքը փոխեց Սա-
մուրը

Օվանէսը բահը դրաւ ուսին, գլուխը օրօրեց
մի քանի անգամ, մի խոր թառաշ քաշեց, նայեց
զգլիքին ու գնաց

Եւ այգպէս, հարիւրին քսան մարդ
Չայնը դեռ լաւում էր...

ՄԱՆՐԱՆԿԱՐՆԵՐ

Կ Ե Ա Ն Ք Ի Ե Ր Գ Ր

Գուրսը ցուրտ էր...

Քամին կատաղաբար մոնչում էր, և ձիւնի քուլէքը թափւում էին անընդհատ, խառն էին յիշողութիւններս, լուսամուտից ակնապիշ նայում էի՝ ու մտածում. հետաքրքիր ոչինչ չկար, մերկ փողոցն էր իր լարծուն սալալատակով անդրադառնում ուղեգլիս շուրջը, միտքս քարացել էր: Զարմանքն ու սալշութիւնը կաշկանդել էին ինձ, կեանքի ճանապարհը դատարկ էր այսօր — ինչո՞ւ. փոթորիկը սովորական էր թւում ինձ, երկիրքը՝ միապաղաղ թափում էր այն՝ ինչ որ գուցէ ամենայն տարի, օրը երեկոյացած չէր, ուրեմն էլ ի՞նչ էր պատճառը փողոցների դատարկութեան—մտածում էի ես, մանաւանդ այն փողոցը, որի աջ կողքին գտնւում էր և իմ տունը. նա այն ճանապարհներից էր՝ որտեղ կեանքը եռում էր ընդմիշտ ձմեռ, թէ ամառ: Եւ նա այսօր դատարկ էր, բացակայում էր տիեզերքի զարդը, դիակի նման մեռած՝ և սառած ժամանակն էր թագաւորում այնտեղ. միայն քամին խօլ արհաւիրքով անվերջ ծեծում էր լուսամուտիս փեղկը «վճ... վճ...»

Առաջս գիրք կար, մի կողմ հրեցի, մտահոգութիւնից գլուխս ասիերիս մէջ առայ, և մտածում էի—որ եթէ ես ինձ սպանեմ՝ խօփոքրողի չեն անւանի... Սև էին մտքերս, գերեզմանի նման ասես մի քար կախել էին սրտիցս, պատասխանի չէի սպասում ու անվերջ խորհում էի—թէ հէնց ճանապարհի գեղեցկութեան համար էլ է, մարդը պիտի ապրի...

Հարցը ի նպատտ ինձ չը լուծւեց, ուղեղս հրաժարւում էր կատարել այն, ինչ որ թելադրում էր իմ սիրտը, և երևակայութեան ուժից՝ տաքացաւ գլուխս ու պայթելու մօտ էր. կամացուկ լուսամուտի փեղկերը բացի, ճակատիս ջուր տուի, ու երբ կռացայ դէպի փողոց, թախծոտ երգ էր որ լսեցի, այնտեղ մէկը մէն-մենակ աղմկում էր մեռած կեանքը... Ծանօթ էր, և առանց երկար ու բարակ մտածելու՝ պատահմամբ զգացի խօսալու կարևորութիւն ու՝

Օ՛ղիլ,—ասացի—էդ ի՞նչ ես երգում:

—Կեանքի երգը, ասաց նա:

Ո՞րքե՞ս է մտածեցի, բայց երևի նա կարդաց իմ ներքինը, այցելուն հոգեբանի տիպ ունէր ու շնչաց.

—Ձը կարծես...

Հեռում երևաց իսկական ցնցոտիներէ շարքը, առաջից մի տարիքաւոր կին՝ երեխան գրկում բռնած:

— Տեսնո՞ւմ ես, հարցրեց Օդիլը:

— Ո՞վ է

— Շէպօ՞ն, իմ մայրը, երևի քու էլ քոյրը...

Տարօրինակ ոչինչ չկար, Օդիլը սովորութիւն ունէր ամեն մի բանի մէջ իր սեփականը տեսնել, խումբը մօտեցաւ:

— Մարդը լրագրավաճառ էր — շարունակեց նա — ասում են, որ դազանի թերթեր էր ծախում, առանց ցենզօրից թոյլատրած, և մի օր էլ բռնեցին՝ ու... և նա սկսեց երգել.

Եւ արանք աշխարհ մեր սրտի նման,

Դա՛ւ ու ցաւերի երկունքով բռնւած

Տնքո՞ւմ է անվերջ...

Կնոջ աչքերում նկատեցի երկու խոշոր կաթիլներ, հետաքրքրութիւնս դադարեցնակետին հասաւ, կէսիցս աւելի դուրս ձգեցի լուսամուտից, և՝

— Պարզ խօսիր Օդիլ, բռնեցին ու ի՞նչ դառաւ:

— Բռնեցին ու... կարծես դեռ պարզ չի Շէպօ, մնացածն էլ ասենք որ հասկանայ. կինը գլխով բացասական նշան արաւ, ըստ երևոյթին նրան դուր չեկաւ մեր խօսակցութիւնը, միայն Օդիլը շարունակեց.

— Դու միայն այն աստ, ախպէր, ես կեանքը երգելու իրաւունք ունիմ, թէ՛ չէ...

Ուսերս թօթուեցի, նա շարունակեց.

— Նա ամեն բոլէ անդրադառնում է իմ

մէջ որոշ տիպերով, ամեն վայրկեան ես նրա
գոհն եմ՝ որ և յուսահատութեան է հասցնում
ինձ, չճանաչելով իմ իշխանութիւնը կեանքիս
վրայ, այժմ ասան, իրաւունք էլ չունիմ այդ
իրազեկ կեանքը երզելու...

—Անպայման: Ու նա երզեց,

Եւ ուր խոնջացած...

Մաշող մտքի հետ հանգիստ է առնում,

Գեղջուկը ինքնին՝ պարփակում իւր մէջ,

Ու անվերջ խորհում...

Եւ ծով վշտերի

Անհաս տենչերի

Ծալքերում թաղւած

Այդ կեանքն եմ երզում...

Ուղեղս սառսռաց, ցուրտը ազգեց վրաս, մի
քանի կոպէկ գցեցի ցած՝ և լուսամուտը կողպել
սկսեցի... Օգիլը հասկացաւ, գլխից մի արշին
բարձրացրեց մաշւած մեխանիչեսկին իբր բարևի
նշան՝ ու հեռացաւ

Կեանքը շարունակում էր...

ԿԵԱՆՔԻ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

Մեր քայլերի մէջ համաշափութիւն չկար, գնում էինք աւելի շուտ պատահաբար՝ քան համոզւած. երկշոտ էր ընկերս, նիհար, վարագուրած գէմքի վրայ երևում էին և թախիծի նշաններ, բայց մի կատարեալ մարդ վինելու համար, նրան գէտ պակասում էր լըջութիւնը:

Թաց էր մեր ճանապարհը ու ցեխ, հեռում ոչինչ հետաքրքիր որ կարողանար մեզ գրաւել. պատահական ճամբորդներ էինք այն մեծ նպատակի, որի անունը ոչիկն էր բնորոշում: Ընկերս ծիծաղկոտ էր ու թեթև, որևէ հիմք փնտռել նրա վարմունքի մէջ չէիք կարող, նրա վերաբերմունքը առհասարակ գէպի կեանքը անմտածված էր, ու պատահական: Ինձ նկարագրելու համար իմ գրիչը աւելի քան հպարտ է, չեմ ներկայացնի ինձ, որովհետև վարագոյրը շատ քան է ծացկում:

— Ի՞նչ ես մտածում, — հարցրեց ընկերս իր սովորական տոնով, որ աւելի քան ծաղրական էր:

— Երագում եմ.

— Ո՞ւմ մասին

— Կեանքի մասին:

Նա ծիծաղեց, այն պարզ ու հասարակ ծիծաղով՝ որով փայլում են յաճախ խելագարները:

— Գնում ենք, և այն աղտեղութեան մէջ ուր թաղում ես քո միտքը, գտնում է հոգեկան անդորրութիւն. մի մտածիր իմ ընկեր, այլ ծիծաղիր, այս կեանքը ճանապարհներէ մի շարան է, որի վրայ այսպէս թփռւմ են՝ ու անցնում:

Ասաց, շուռ եկաւ, մէջքը քամուն տալով արի մէջ լուցկին վառեց ծխախոտի համար, ու ցրտի դէմ մումնաց:

Օտարոտի չէր այն թէզը որին միշտ պաշտպան էր հանդիսանում ընկերս, իսկ վէճի առիթ տալու՝ նա շատ հեռու էր առողջութիւնից, ես լռեցի:

— Բո երազները ո՛չ մի նշանակութիւն չունին, երբ նրանք պտտում են զգայական կեանքի շուրջը, ներքի, որ չեմ կարող կոկված ֆրրազներով խօսել, դու եթէ երեխայ չես, ապա մարդ էլ չես — ասաց, քմծիծաղ տուեց ու հազաց:

— Ի՞նչ ես դուրս տալիս, չե՞ս լռելու

Բայց յանկարծ՝ աջ մայթից մի մարմին օրօրեց, ցած ընկաւ, ու մեր առաջ ցեխի մէջ թաւալվեց:

— Չը վախենաս, դա էլ մարդ է, բայց աւելի գործնական՝ քան քո երազները. իրական կեանքում ճանապարհորդելու համար անհրաժեշտ է անզգայանալը, անցնենք:

Մենք անցանք.

Կառքերը, որոնց ազմուկից յաճախ ըմբոստանում են ականջները, այս անգամ աւելի քան համեստ էին. թէք փողոցի վրայ. մի կին իր դիրքով ոչ թէ գեղեցիկ էր, այլ հետաքրքիր, մենք դիտեցինք:

— Աչքերդ խօ չես կապել,

— Չարմացայ:

— Կեանքում չը սիրես

— Ինչո՞ւ,

— Որովհետեւ գեղեցկութիւն չկայ:

— Յետո՞յ

— Ատիր մարդուն, որովհետեւ կեանքը քայլերին է պատկանում:

— Ուրի՞շ.

— Գիտակից մարդը աւելի քան չարիք է, թող մեռնի միտքը...

Ասաց, թոյլ կերպով բոթեց ինձ, ու կամաց շարունակեց,

— Մի տեղ միայն դեռ՝

Վառւում էր ո՞խը,

Որտեղ և ընկաւ իմ ժողովուրդը

Ես ատում եմ ձեզ...

— Ո՞ւմ

— Մարդկանց, քեզ և ինձ.

Ես լուռ էի:

ԱՐԾԻՒՆԵՐԸ

—

Անվեհեր վճռականութեամբ արծիւները սը-
լացան դէպի սարերի կատարները, ու թուխս
նստեցին ձիւնէ շերտերի վրայ:

Յուզը սոսկալի էր, փոթորիկը ուժգին, նո-
րեկները խրոխտ:

Լերկ ապառաժների վրայ, որտեղ մի ան-
սովոր ներդաշնակութեամբ սուլել էր հողմը,
այժմ բուն էին դրել հզօր արծիւները:

Մնւթ էր տարածութիւնը, անբնակ՝ ու ըս-
պանիչ...

Հեռուում երևում էր սառցապատ գօտիների
մի շարք, որոնց կատարին իշխում էր բուքը, սև
լեռնաշղթաները միանում էին այդտեղ, և սկը-
սում պարը հսկայ տարերքի:

Մեռած էր կեանքը:

Կիզիչ արևը անզօր էր այդտեղ իր ոյժը
տեսնում, ուր օդի կախուած ամեն հիւլէից, սառ-
չում էր կեանքը, սև՝ և ինքնագոհ...

Մըրիկն էր ուժգին կուտակում ձիւնը,
հողմը սուրալով ակօսում շերտը, և այդ պայքա-
րը անվերջ, անընդհատ— դա կեանք էր կոչուում

Ու կանգնեց արծիւը, պետը հեղինակ խես-
թութիւնների...

Ձիւնի մէջ ընդմիշտ՝ սառել էր ոտը, նա
այդ նոր զգաց:

Դիտեց տխրագին, լքուեց հառաչով:

— Գտէք, ասաց նա համախոհներին, մի սև
թուփ այս մեծ ճերմակ պուրակում:

— Սմենքն են մեռել— ասացին նրան:

— Փորձեցէք, շնչով քարո՞ղ էք հալել սառ-
նամանիքը:

— Անզօր ենք այդքան

Բարկացաւ բազմած ձիւնասաստ գահին
փառամոլ հսկան:

— Պարուրէք սրտիս, ջերմութիւն տուէք,
սառչում է ահա.

— Այդ քո բաղձանքն էր՝ նստել գէթ մի օր
սառուցէ գահին, և հէնց այդտեղից նշատրդ խը-
րել կեանքի երակին— ասացին նրան:

Ու նա երգ երգեց տխուր վշտալի,

Որից ահուաւր իւր հերթին կուռաց...

ԳԵՐԵԶՄԱՆԻ ՎՐԱՅ

Ձիւն էր, երբ եղբօրս ձեռքից բռնած՝ մօտեցայ հողաթմբին.

Մեր շուրջը միայնուեթիւնն էր սև գիշերւայ նման, իսկ առաջներս գերեզմանների մի ամբողջ շարք:

Հին ու անտաշ քարերը հսկայ բեկորների նման, ինքնակոչ հակիչներ վինէին ասես մեռած կեանքերի վրայ.

Հողը փխրուն էր մեր ոտների տակ, իսկ ձիւնը հարկելու մօտ:

Ճնշիչ էր սպաւորուեթիւնը, մենք մօտեցանք.

Քարափից ներքեւ շուրն էր աղմկում դեպի ձախ, իսկ վերև դուրս էր ցցւած վիթխարի ժայռը, երևում էին և սառուցի կտորներ մի տեսակ խուլ չրխկոցով առաջանալով դեպի ցած, արևի վերջին շողերը ազդել էին մութ անձաւի վրայ, որից շուրը հարթում էր իւր ճանապարհը:

Յետևներս գիւղն էր, որի կտեր ծայրերին երևում էին մի քանի հատ կարմրագգեստ աղջիկներ.

Գետը անցնելուց յետոյ, մեզ մնում էր բարձրանալ մի փոքր էլ, որտեղ կարմրագոյն հողը սլկրհելով կազմել էր մի վտանգաւոր ճահապարհ:

Ձորակում ջրադացն էր, հին՝ ու փոշոտ. աղմկալի կեանքը եռում էր այնտեղ և՛ այժմ, և առաջ, տարիների բեռը ոչինչ չէին թողել նրա կնճռոտ դէմքին, նա նոյնն էր:

Անցանք մարագները, մի փոքր էլ առաջ՝ մեծ տափարակն էր.

Դեռ չհասած, մի քանի քարեր ընկան բարձրից ուղիղ դեպի ձորակը, ներքեում կանացի ձայներ լսեցին. աղջկերքն էին, կժերը առած՝ փախուստի էին դիմում ազատւելու համար:

Կանչ ու ծիծաղ արտասուքի հետ միասին, մի քանի բոպէ աղմկեցին ձորակը.

Քարերին հետեցին և ձիւնի շերտեր, խրանելու ոչինչ չկար որովհետև մեծ պասից յետոյ, այդ սովորական երևոյթն է գիւղական երեկոյի երբ արևը սկսում է քիչ-քիչ ազդել:

Իմ ուշադրութիւնը հեռուն էր, որի յետև թագնւում էր կարմիր հորիզոնը բոց վերջալուսով.

Հին ծանօթ լեռները, որոնց կատարին արածացրել եմ գիւղի դառները, շատ յաճախ ընկերներիս հետ կուլի բռնւելով.

Յիշեցի ու մտաբերեցի մշուշապատ անցեալը, երբ դեռ սովորում էի գիւղական դպրոցում:

Գիժվար էր նկարագրել հոգեկան կացութիւնը իմ դրութեան, ես լուռ էի, և այդ աւելի լաւ էր.

— Չոքիւր, — լսեցի լացակամած եղբօրս ձայնը, նա գլխարկը հանել էր, և գրկել հողաթումբը: Փոքրիկ, տասներկու տարեկան հասակում նրա հեկեկոցի հետ դուրս էր թռչում այն վիշտը, ինչ նկարագրել անկարող եմ.

Գլուխը թաղելով դեռ թարմ հողի մէջ, նա լալիս էր՝ ու խօսում ինքնիրան:

— Ո՞վ է սա

— Իմ մայրը...

Նրա պատասխանը թոյն էր ու խոց, նա իրաւունք ունէր, միայն իւր մայրը.

Մենք լալիս էինք:

Գարերի ճամբորդ, սև կեանքը շալակած մօբբոս, ճակատագիրը առաջնորդել էր իմ բացակայութեան միջոցին, դեպի այդ սև հողը.

— Գերեզման էլ չունի, որ մեծանամ՝ կրբերեմ միայն դու օրհնել տուր, — խօսեց եղբայրս.

Ես նայեցի նրա աչքերին որ դեռ թաց էր, նա շարունակեց

— Քահանան չեկաւ թաղելու, գիւղը բոլորը երես դարձրին մեզնից, ինձ էլ ուսումնարանում ջուր չէին տալիս թէ հիւանդ էք, քեզ էլ ասաց թէ մենակ գայ իմ գերեզմանի վրայ, խօսելիք ունիմ... շատ սպասեց, դէ որ չեկար. ախրը մի

ծխելու խունկ էլ չը տւին փոխ մինչև քու գա-
լը, գիտե՞ս:

Է՛հ, գիւղական կեանքը իւր բոլոր այլանդա-
կութեամբ, ես յիշեցի բոլորը, բայց և գապուած
արցունքով մօտեցայ՝ ու պինդ գրկեցի այդ փոք-
րիկ գլուխը որ այնքան ցաւոտ էր

Օ՛, կեանքի վիշտը, մանուկ հասակում,
գերեզմանի վրայ...

Ե Չ Ը

—

Սոշոր, սև ու երկայն ուսով, գլուխը բարձրը՝ նրան բերին ուղիղ հրապարակի վրայ.

Գեր էր ու հաղթանդամ, քայլածքը ամուր, գունչը բարձր, ազգու՝ ու վճռական ինքնավստահութեամբ նա գալիս էր իւր իսկ գերեզմանի վրայ:

Ճակատից վեր, անկիւնների երկու հաւասար ծայրերին ցցած էր մի զոյգ սև, ու նոյնքան ամուր եղջիւրներ ինչպէս իւր հպարտ տէրը.

Սչքերը խոշոր էին, ինքնատիպ. բոցաւառ սևութիւնը երկար թերթերունքների հետ միասին, գեղեցկութիւնից բացի արտահայտում էին վեհութիւն, և երիտասարդին յատուկ խանդոտութիւն:

Լայն ճակատը, որի մէջտեղին ագուցած էր կարծես աստղիկի մեծութեամբ մի փոքրիկ սև-ւութիւն, աւելի քան ազգու էին, ու տպաւորիչ.

Գունչը լերկ էր, իսկ քթածակերից դուրս էր ժայթքում մի չը տեսնւած փնչոց, գոլորշիացող շնչի հետ միասին, որ աւելի շուտ նման էր վազրի վրնգոցին:

Լեզուն յաճախ դուրս էր գալիս իւր բնից
դէպի լաջն քթածակերը, մաքրելով լերկ մաշկի
վրայից անմաքուր լորձունքները.

Եզը անհանգիստ էր. ազին խփելով մէջքին,
նա շուտ-շուտ ոտերով փորում էր գետինը:

Ականջները խլշած, մեղկ իրանը թափահա-
րելով, նա վիզը այս անգամ կարճեցրեց խրոխտ
զիրք ընդունելու համար, և ուղիղ դէպի հեռուն
նայելով, մի փոքր էլ միզեց.

Մէջքը օրօրում էր այդ ժամին, ու նա
կարծես երազների մէջ՝ զգում էր որոշ բաւա-
կանութիւն:

Եւ մէկէն ի մէկ բառաչեց.

Յոյզ ու տենչ, հոգեկան որոշ փոփոխու-
թիւն ինչպէս և տպաւորութեան ազդեցութիւն,
չենք կարող նկարագրել որովհետև նա մարդ չէր:

Ամբոխը խոնւել էր նրա շուրջը

Բացատրում էին, որ այդ բոլորը արգիւնք
է փակ օդում մնալուն, սակայն պնդողներ էլ
կար, որ նա կարող է զգալ հոտառութեան՝ ինչ-
պէս և տպաւորութեան միջոցով:

Մանուկներից մէկը հեռում լալիս էր, նրա
հայրը այդ օր վաճառել էր եզան մի փոքրիկ
պարաքի տեղ, իսկ մարդու ստամոքսը ուտել էր
ուզում թէկուզ հէնց կատախ միս.

Ու մի հաստ թոկ մէջքի վրայից անցնելով,
հաւաքեց կենդանու չորս ոտերը միասին. հինգ-

վեց մարդ սկսեցին ոլորել կենդանու վիզը, նախօրօք քաշելով ոտերի արանքից դուրս հանած ազիից գէպի ձախ:

Հաւասարակշռութիւնը կորցնելու համար, մարդիք սարքել էին այդ խաղը կենդանուն վեր գցելու.

Օրհասն առաջին, փրփրած բերանով, եզը կանգնած էր:

Քրտինք էլ ունէր, նա պայքարի մէջ ոլորւած բկից, քո՛ւֆ էր բաց թողնում, և տաքացած էր:

Հասկանում էր նա որ մորթում էին, այդքան մարդկանց մէջ, և հրապարակով...

Ու ընկաւ հսկան, հաստապինդ մարմնով, բառաչեց վախից.

Աքացիներով նա վերջին անգամ, աշխատեց ցրել մարդկանց վոհմակը, մէջքով գետինը խոր ու լայն փորեց, իսկ հաստ պոզերի ուժեղ հարւածից՝ ծակեց դիմացկուն գոմի կտուրը.

Դանակը փայլեց.

Ու յորդ արիւնը ցայտեց ներկելով՝ մարդկանց կարմրագոյն.

Նա դեռ շարժւում էր իւր վերջին շնչում, աչքերը չռած:

Եւ մինչև այսօր, գիւղական փոքրիկ այդ հրապարակում, որտեղ ընկած է և մեր կտուրը, խմբւում են եզներ երինջներ հեռ, հոզը փոր-

փորում, բառաչում լիզում, ու կոխ բռնում...

Տարիներ անցան, բայց այդ ուխտը կայ,
ոչինչ չի փոխել:

Օ, եթէ մի օր նրանց հասկացուէր, որ
այդպէս մէկ-մէկ սլափի մեռնելին...

Յ Ա Ն Կ

	Երես
1) Իմ ժողովրդին	3
2) Հայկական գիւղը	5
3) Խուկուրա-քար	28
4) Միծաւուրը	34
5) Ամառանոցեկներ	44
6) Գգիւր Սամուրը	61
7) Մանրանկարներ	73

